

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та права
Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування

Випускна робота бакалавра

на тему «Формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні»

Виконала: студентка 4-го курсу, групи 401-ЕФ
Спеціальності
072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Храмова А.А.

Керівник: д.е.н., професор Варналій З.С.

Рецензент: начальник Головного управління
Державної казначейської служби України у
Полтавській області, Чепурний О.В.

Засвідчую, що в цій роботі немає запозичень із
праць інших авторів без відповідних посилань
Храмова А.А.

Підтверджую достовірність даних, використаних
у роботі
Храмова А.А.

Полтава, 2023 року

АНОТАЦІЯ

Храмова А.А. «Формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні». Рукопис. Випускна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» – Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Полтава, 2023.

Робота містить 89 сторінок, 5 таблиць, 25 рисунків, список літератури з 89 джерел та 6 додатки.

Ключові слова: фінансова безпека, домогосподарства, виклики, загрози, економічна активність, доходи, витрати, заощадження, фінансова інклюзія.

Мета роботи – визначення теоретичних і методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні й обґрунтування пріоритетних напрямів її забезпечення в умовах глобальних викликів.

У випускній роботі розглянуто комплекс питань, пов'язаних із визначенням змісту, значення та складових фінансової безпеки домогосподарств, дослідженням основних передумов, чинників та загроз її формування, узагальненням методичних підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки домогосподарств, проведенням аналізу фінансових ресурсів домогосподарств України, оцінюванням індикаторів фінансового стану та фінансової безпеки домогосподарств в Україні та виявленням напрямів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в умовах глобальних викликів.

ANNOTATION

Khramova A.A. "Formation of financial security of households in Ukraine". Manuscript. Graduation thesis for the first (bachelor's) level of higher education in specialty 072 "Finance, Banking and Insurance" – National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, 2023.

The work contains 89 pages, 5 tables, 25 figures, bibliography from 89 sources and 6 appendices.

Keywords: financial security, households, challenges, threats, economic activity, income, expenses, savings, financial inclusion.

The purpose of the work – to determine the theoretical and methodical provisions and development of practical recommendations for the formation of financial security of households in Ukraine.

The object of study is the processes of forming financial security of households in Ukraine.

The subject of research is a set of theoretical, methodical and practical aspects of the formation of financial security of households in Ukraine and substantiation of the priority areas of its provision in the conditions of global challenges.

The final work considers a set of issues related to the definition of the content, meaning and components of household financial security, the study of the main prerequisites, factors and threats of its formation, the generalization of methodological approaches to assessing the level of household financial security, the analysis of financial resources of households of Ukraine, the assessment of indicators of the financial condition and financial security of households in Ukraine and the identification of directions for ensuring the financial security of households in conditions of global challenges.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ	7
1.1. Фінансова безпека домогосподарств: зміст, значення та складові.....	7
1.2. Передумови формування фінансової безпеки домогосподарств.....	15
1.3. Загрози фінансовій безпеці домогосподарств в Україні	20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	28
2.1. Методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки домогосподарств	28
2.2. Аналіз фінансових ресурсів домогосподарств в Україні.....	30
2.3. Оцінювання індикаторів фінансового стану та фінансової безпеки домогосподарств в Україні.....	45
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	53
3.1. Підвищення фінансової грамотності як передумова забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.....	53
3.2. Специфіка забезпечення фінансової безпеки домогосподарств у кризових умовах.....	61
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	89

				ВР 401-ЕФ 19068			
	П. І. Б.	Підпис	Дата				
<i>Розроб.</i>	<i>Храмова А.А.</i>			Формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні	Літ.	Арк.	Акрушів
<i>Перевір.</i>	<i>Варналій З.С.</i>				3	89	
<i>Н. Контр.</i>	<i>Маслій О.А.</i>				Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» Кафедра фінансів, банківського бізнесу та оподаткування		
<i>Затверд.</i>	<i>Птаценко Л.О.</i>						

ВСТУП

Умови сьогодення переконливо свідчать, що забезпечення стабільності та благополуччя суспільства шляхом захисту економічних й фінансових інтересів громадян – головний стратегічний пріоритет державної політики в умовах глобальних викликів і загроз. Тому проблематика формування фінансової безпеки домогосподарств як активних учасників економічних відносинах у системі національної економіки, що беруть участь у процесі відтворення робочої сили, виступають ключовим елементом системи перерозподілу і накопичення доходів і є базовими споживачами вироблених благ, набуває неабиякої актуальності в умовах широкомасштабної війни, від якої потерпає Україна.

Теоретичні засади фінансової безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії закладено у працях українських та зарубіжних науковців, зокрема О. Барановського, Ф. Котлера, З. Варналія, М. Єрмошенко, Жаліла, О. Власюка, С. Онищенко, А. Сухорукова та багатьох інших. Проблеми формування економічної й фінансової безпеки домогосподарств – порівняно новий напрям наукових досліджень, який розвивається у працях таких вчених, як: М. Біль, А. Дробязко, А. Полторак, І. Білоус, М. Данилюк, С. Онишко, В. Скриль, В. Паламарчук та інших. Високо оцінюючи ґрунтовні напрацювання та високий інтерес до економічної й фінансової безпеки на нанорівні, варто зауважити, що у науковій літературі не сформовано чіткого й комплексного підходу до формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні в умовах деструктивного впливу глобальних викликів і загроз, здебільшого розглядаються окремі аспекти її забезпечення.

Метою випускної роботи є визначення теоретичних і методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні.

Для досягнення поставленої мети у роботі сформульовано та розв'язано наступні завдання:

- розкрити зміст, значення та складові фінансової безпеки домогосподарств;
- охарактеризувати передумови, чинники та загрози формування фінансової безпеки домогосподарств;
- узагальнити методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки домогосподарств;
- проаналізувати фінансові ресурси, доходи та витрати домогосподарств в Україні;
- здійснити оцінювання індикаторів фінансового стану та фінансової безпеки домогосподарств в Україні;
- обґрунтувати пропозиції щодо підвищення фінансової грамотності як передумови забезпечення фінансової безпеки домогосподарств;
- запропонувати заходи із забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в умовах глобальних викликів.

Об'єктом дослідження є процеси формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів формування фінансової безпеки домогосподарств в Україні й обґрунтування пріоритетних напрямів її забезпечення в умовах глобальних викликів.

У процесі розв'язання поставлених завдань у роботі використовувалися загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, а саме: теоретичного узагальнення, наукової абстракції та системного аналізу – при дослідженні теоретичних і методичних засад формування фінансової безпеки домогосподарств; економіко-статистичний, графічний, інтегральний – для оцінювання індикаторів фінансового стану та тенденцій зміни рівня фінансової безпеки домогосподарств в Україні; трендового аналізу та динамічної регресії –

при дослідженні й прогнозуванні рівня фінансової безпеки домогосподарств в Україні; аналізу й синтезу при формуванні пріоритетних напрямів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в умовах глобальних викликів.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі й нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, фахові статті, монографії та інші наукові праці з проблематики фінансової безпеки домогосподарств, статистичні дані Державної служби статистики України, офіційні дані Національного банку України, Міністерства фінансів України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки, викладені у роботі, доведені до рівня прикладних рекомендацій, які можуть бути використані для побудови цілісної системи формування фінансової безпеки домогосподарств.

Структура дипломної роботи визначена метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Фінансова безпека домогосподарств: зміст, значення та складові

Фінансова безпека домогосподарств в умовах війни набуває нового значення та змісту. Широкомасштабні військові дії на території України змінили умови функціонування національної економіки та соціальної сфери. Забезпечення фінансової безпеки кожного громадянина та домогосподарств у цих умовах вимагає ретельного планування та реалізації заходів для збереження фінансової стабільності держави та суспільства в цілому.

Фінансова безпека домогосподарств є складним і багатогранним поняттям, а її забезпечення потребує системного підходу та ефективної державної політики, направленої на мінімізацію загроз завдяки розробленню дієвих оперативних заходів. Безумовно фінансова безпека домогосподарств є ключовою складовою їх економічної безпеки, адже саме фінансам належить вирішальна роль у забезпеченні стабільної життєдіяльності кожної особи.

Загалом, під домогосподарством розуміють відокремлений осередок суспільства, суб'єкт господарсько-економічної діяльності, який має виробничі ресурси, самостійно приймає рішення та прагне максимально задовольнити свої потреби. Тобто це людина чи група людей, яка проживає/ють спільно та має/ють загальний бюджет. Варто зазначити, що будь-яка сім'я може бути домогосподарством, але не будь-яке домогосподарство може бути сім'єю, тому що може складатися з однієї людини (поодиноке домогосподарство) або людей, які просто живуть під одним дахом і ведуть спільне господарство (групове домогосподарство).

Основні сутнісні характеристики домогосподарства відображено на рис. 1.1.

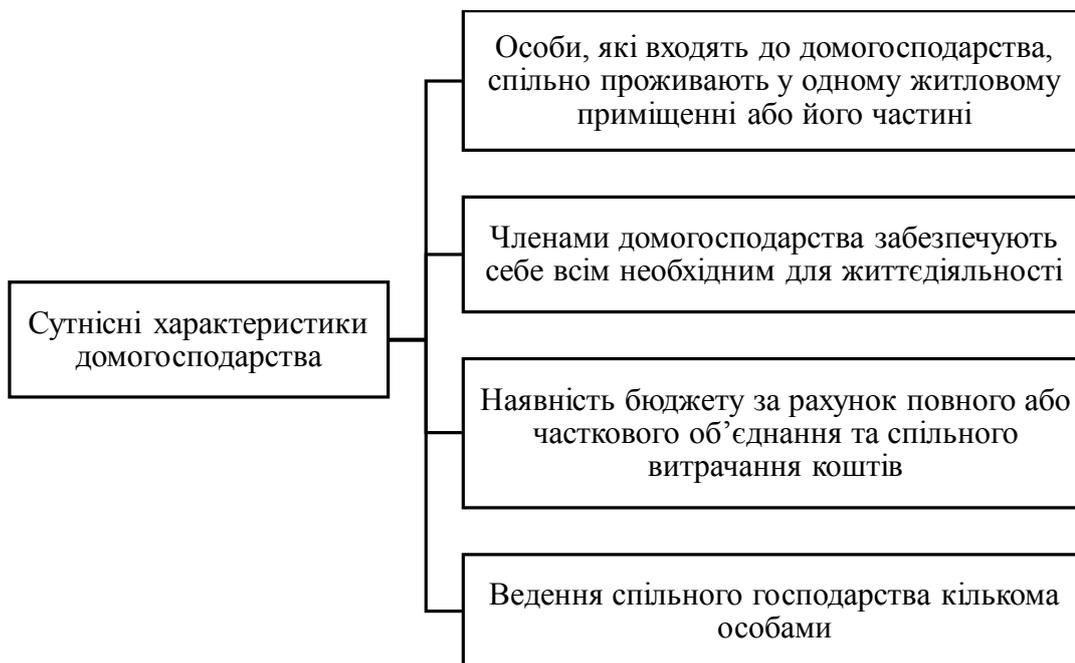

Рис. 1.1. Сутнісні характеристики домогосподарства

Узагальнюючи основні характерні риси домогосподарств варто відмітити, що вони є важливою ланкою національної економіки, яка забезпечує її ресурсами, товарами і послугами за принципом їх обміну на певні блага, які споживаються відповідними суб'єктами домогосподарства. Домашні господарства беруть активну участь в економічних відносинах у системі національної економіки, а саме, беруть участь у процесі відтворення робочої сили, виступають ключовим елементом системи перерозподілу і накопичення доходів і є базовим споживачем вироблених благ.

Важливо зазначити, що домогосподарства формують і використовують фінансові ресурси на нанорівні. Отримані доходи домогосподарства або витрачають для задоволення своїх потреб у товарах та послугах, або накопичують у формі заощаджень. У першому випадку витрати домогосподарств відіграють важливу роль в національній економіці, адже забезпечують формування й розвиток ринку товарів і послуг, сприяють активізації бізнесу тощо. В іншому випадку, частина доходу, що залишається

невикористаною домогосподарствами у якості витрат на поточні споживчі потреби, нагромаджується і може стати потужним джерелом формування внутрішніх інвестиційних ресурсів держави. Таким чином, домогосподарства не лише визначають обсяг платоспроможного попиту в економіці, а й є драйвером розвитку реального сектору національної економіки, корпоративних і публічних фінансів. Тому забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств відіграє важливу роль у формуванні фінансової безпеки держави в цілому.

Розглядаючи економічну сутність категорії «фінансова безпека домогосподарств» варто відмітити значну кількість підходів до її визначення. Науковці сходяться на думці, що фінансова безпека домогосподарств є складовою їх економічної безпеки. Ці поняття є предметом дослідження у зарубіжній економічній науці, свідченням чого є чисельні публікації науковців різних країн. Зокрема, американські вчені [8] витіки проблематики економічної й фінансової безпеки особистості та домогосподарства знаходять у Загальній декларації прав людини, де у статті 25 зазначається: кожен має право на рівень життя, достатній для здоров'я та благополуччя його самого та його сім'ї ..., а також право на безпеку (в українському перекладі – «право на забезпечення». - I.V.) на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або іншого випадку відсутності засобів до існування за обставин, які не залежать від нього [2]. Питання особистої безпеки згадуються і у статті 3 Конституції України: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

В етимологічному сенсі слово «безпека» походить від грецького «володіти ситуацією» і в найширшому розумінні розглядається як «відсутність небезпеки, збереження, надійність» [4]. Сучасні тлумачні словники трактують це поняття як «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [6].

Науковці наразі не мають єдиної думки з приводу визначення поняття «фінансова безпека» і розглядають її з різних точок зору. Наприклад, з позицій

ресурсно-функціонального підходу, якого притримуються Колісник О., Мелих О. та деякі інші науковці, під фінансовою безпекою домогосподарств розуміють забезпеченість домашніх господарств фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань [7].

З позицій захисного підходу фінансова безпека домогосподарств передбачає захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин від зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз. Це досягається за рахунок їх стійкості й адаптивності до негативних впливів, здатності забезпечити ефективне функціонування домашнього господарства як суб'єкта господарсько-економічної діяльності, зростання його платоспроможного попиту та заощаджень.

Окремі науковці вважають, що по відношенню до домогосподарств потрібно застосовувати термін «фінансово-економічна безпека», який є певною мірою компромісним, оскільки, ставлячи у центр уваги більш ємне визначення «економічна безпека», водночас акцентує увагу на важливості врахування ролі домогосподарств як учасників фінансових відносин. У цьому контексті у західній літературі розглядаються два пов'язані поняття: економічна незахищеність та економічна безпека (англ. economic insecurity and economic security).

Під економічною незахищеністю розуміється ризик економічних збитків, а фінансово-економічна безпека, зазвичай, пов'язана з певними умовами, виконання яких є гарантією добробуту особистості або домогосподарства [39]. Так, В. Босерт і С. Дамбросіо визначають незахищеність як занепокоєння, викликане можливим впливом несприятливих економічних подій, і очікуванням труднощів відновлення після них [41], тобто акцентується увага на психологічних відчуттях людини у зв'язку з очікуванням загроз. При цьому як загрози ідентифікуються негативні події, що зазначені у Загальній декларації прав людини – втрата роботи, хвороба, смерть одного з членів подружжя, настання старості, – з відповідним зменшенням рівня матеріального

забезпечення. Відповідно, як умови, що забезпечують впевненість у майбутньому й гарантію добробуту, зазначається отримання добре оплачуваної роботи, підвищення кваліфікації, наявність достатніх фінансових ресурсів, щоб придбати власне житло, розпочати власний бізнес тощо й забезпечити високу якість життя після виходу на пенсію. Отже, зазначені поняття характеризуються лише з практичної точки зору.

За результатами теоретичного узагальнення можна виділити кілька підходів до трактування змісту фінансової безпеки домогосподарств, що наведені на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Підходи до трактування змісту фінансової безпеки домашніх господарств

Ураховуючи наукові підходи, що склалися у вітчизняній науці, і можливості їх використання для подальших досліджень вважаємо за доцільне під фінансовою безпекою домогосподарств розуміти їх здатність протидіяти внутрішнім та зовнішніми фінансовим загрозам, зберігаючи при цьому повноцінну життєдіяльність та можливості для сталого розвитку. Саме сталий розвиток передбачає не лише задоволення поточних потреб домогосподарства

(їжа, одяг, комунальні витрати тощо), а й можливості розвиватися (отримувати нову освіту, поліпшувати житлові умови, тощо).

Безумовно, домашні господарства є не лише суб'єктом національної економіки, а й повноправним суб'єктом фінансової системи держави. Вони підтримують численні й різноманітні фінансові зв'язки з усіма секторами економіки, тому аналіз фінансового стану й механізму формування й використання ресурсів домогосподарств неможливо здійснювати відокремлено від фінансів інших секторів економіки, особливо від фінансів держави.

У цьому контексті доцільно представити місце фінансової безпеки домогосподарств у багаторівневій системі фінансової безпеки (рис. 1.3).

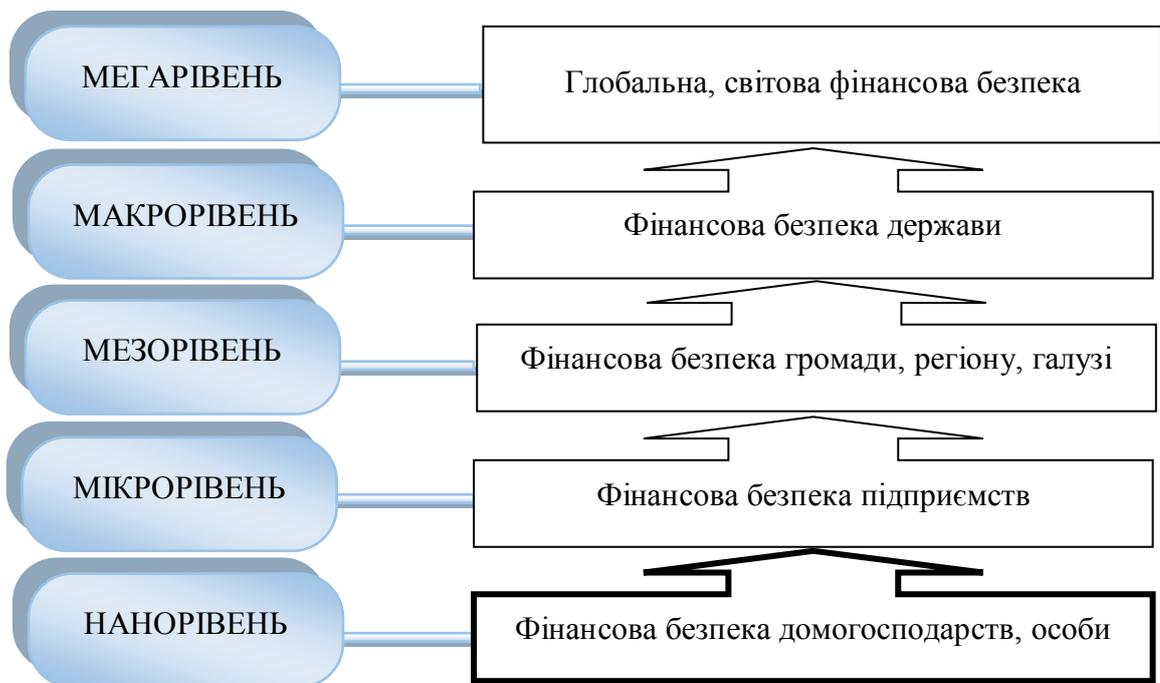

Рис. 1.3. Місце фінансової безпеки домогосподарств у багаторівневій системі фінансової безпеки

Знаходячись на нанорівні фінансова безпека домогосподарств є основою та підґрунтям формування безпечних фінансових відносин на вищих рівнях суспільної ієрархії – мезорівні (громада, регіон, галузь) та макрорівні (держави) (рис. 1.3). При цьому, вищі рівні економічного устрою, у свою чергу, формують

передумови фінансової безпеки домогосподарств через здійснення регулюючого впливу на їх діяльність. Тому для реалізації фінансових інтересів домогосподарств та формування їх фінансової безпеки необхідним є розвиток фінансового сектору, котрий здатен обслуговувати сектор домогосподарств і підтримувати їх економічний та соціальний розвиток.

Важливим теоретичним і практичним питанням є визначення складових фінансової безпеки домогосподарств (рис. 1.4), що дає змогу здійснювати оцінювання її рівня та формувати передумови забезпечення фінансової безпеки домогосподарств на макрорівні.

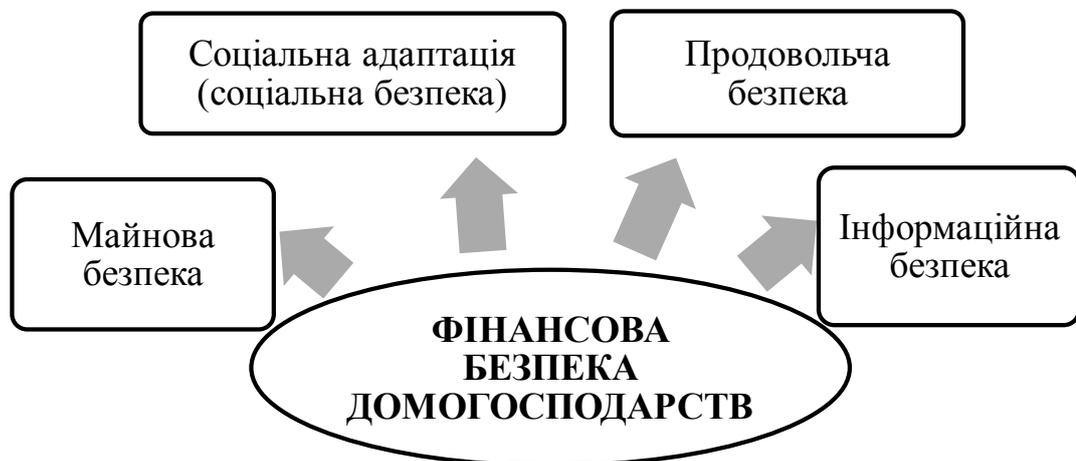

Рис. 1.4. Складові фінансової безпеки домогосподарств

Фінансова безпека домогосподарств полягає у достатності фінансових ресурсів домогосподарств для їх поточного функціонування й розвитку, фінансової стійкості, можливості створення фінансових резервів на перспективу. У цьому контексті основними її складовими є майнова безпека, соціальна адаптація, продовольча та інформаційна безпека.

Важливою складовою фінансової безпеки домогосподарства є його майнова безпека, яка характеризується наявністю та достатністю майна, що відповідає сучасним уявленням про комфортність життя, насамперед, житла,

для нормальної життєдіяльності домогосподарства, а також його захисту від злочинних посягань та знищення внаслідок надзвичайних подій.

Соціальна складова відіграє важливу роль у формуванні фінансової безпеки домогосподарств. Вона часто ототожнюється із соціальною адаптацією і полягає у забезпеченні державою гідного і якісного рівня життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяння з боку держави розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни.

В умовах гуманітарної кризи та блокування українського експорту продовольства через війну та терор РФ продовольча складова фінансової безпеки набуває особливої ваги. Вона існує тоді, коли члени домогосподарства у будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам та харчовим перевагам для активного та здорового життя.

Безумовно, в умовах цифровізації інформаційна безпека визначає фінансову безпеку домогосподарств і є її вагомим складовою. Вона пов'язана не лише із забезпеченням захисту особистої інформації та доступу до відкритих джерел інформації, а також з підвищенням інформаційної обізнаності членів домогосподарства у правовій, фінансовій та інших сферах, що дозволяє їм приймати своєчасні та обґрунтовані економічні рішення з метою зміцнення добробуту та покращення свого фінансового стану.

Отже, фінансова безпека відіграє вирішальну роль у забезпеченні стабільної життєдіяльності домогосподарств й визначається отриманням та витрачанням фінансових ресурсів, формуванням та інвестуванням заощаджень, фінансовими рішеннями, фінансовою поведінкою, фінансовими стратегіями, котрі забезпечують зростання добробуту домогосподарств та захищеність фінансових інтересів кожної особи, що входить до його складу.

1.2. Передумови формування фінансової безпеки домогосподарств

В умовах війни мінімізація негативного впливу сучасних загроз на стабільне функціонування домашніх господарств може бути реалізована завдяки формуванню фінансової безпеки домогосподарств та розробці дієвих напрямів її забезпечення з урахуванням передумов та чинників фінансової безпеки на макрорівні.

Передумови формування фінансової безпеки домогосподарств складаються виходячи з того, що саме домашні господарства є основними споживачами ринкових та неринкових товарів і послуг, а також власниками факторів виробництва (земля, праця та капітал). Саме населення формує пропозицію робочої сили і попит на матеріальні блага та послуги, за що отримує дохід, одна частина якого споживається, а інша зберігається у формі заощаджень або може бути використана як інвестиції [3].

Домогосподарство є економічним суб'єктом, тому його слід розглядати, з одного боку, як відкриту систему, яка взаємодіє із зовнішнім макросередовищем, реагує на його зміни під впливом сукупності економічних, соціальних, суспільних чинників, а з іншого – як закриту структуру, що має власні закони, мотиви, закономірності, протиріччя. Втім у будь-якому разі це сукупність осіб, що мають спільні економічні інтереси, функції, поведінку джерела фінансування [5].

Економічна складова життєдіяльності домогосподарств є досить унікальним видом економічних відносин, в якому об'єднані такі аспекти, як: самоорганізація споживання та виробництва, внутрішньосімейний перерозподіл ресурсів та трудових функцій, участь членів домогосподарств у системі громадського виробництва як найманих працівників або власників бізнесу, участь у відтворенні нових поколінь трудових ресурсів, участь у трансформації територіального розміщення та структури економічного потенціалу країни через включення індивідів у міграційні потоки тощо.

Формування фінансової безпеки домогосподарств відбувається під комплексним впливом двох векторів дій. Перший вектор визначає інститут держави, забезпечуючи захист та гарантію прав і свобод громадян. При цьому держава є суб'єктом реалізації економічної та соціальної політики, які мають створювати умови для підтримання гідного рівня життя населення. Другий вектор формують самі домашні господарства, які оптимізують свою економічну поведінку, нарощуючи добробут та створюючи умови для розвитку у ситуації ризику та невизначеності зовнішнього середовища.

Основні суб'єкти, які впливають на фінансову безпеку домогосподарств, наведено на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Суб'єкти, що впливають на формування фінансової безпеки домогосподарств

У контексті нормативно-правового регламентування вирішальну роль у формуванні фінансової безпеки домогосподарств відіграє держава, яка створює такі умови функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, фактично виключена можливість спрямовувати фінансові потоки домогосподарств у незакріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання і, по-

друге, до мінімуму знижена можливість зловживання фінансовими ресурсами. Держава визначає правове поле, в межах якого існує домогосподарство, задає орієнтири його життєдіяльності. Крім цього, держава вступає з домогосподарствами у відносини з приводу перерозподілу доходів (стягуючи податки з громадян і виплачуючи їм трансферти, наприклад, субсидії). До того ж вона реалізує суспільні блага підприємствам і населенню безоплатно або за зниженими цінами [50]. Перманентна зміна у складі більшості домогосподарств, а саме відокремлення молодих сімей, розлучення впливають на їх фінансовий стан, а, відповідно, й на фінансову безпеку домогосподарств.

Домогосподарство є окремим суб'єктом господарювання, в якому рівень життя його членів повністю залежить від доходу, що під впливом певних факторів, одним з яких є роботодавець та його політика оплати праці, може збільшуватись або зменшуватись [49]. Слід зазначити, що в сучасних умовах складно знайти домогосподарства, які не користуються послугами сектору фінансово-кредитних установ, а отже, обсяг і якість наданих послуг та придбаних фінансових продуктів впливає на фінансову безпеку громадян та може призвести до виникнення загроз.

Поряд із цим в умовах війни й дефіциту фінансових ресурсів в країні достатньо динамічно розвиваються фінансові відносини з міжнародними організаціями, котрі спрямовані на отримання зовнішніх фінансових та гуманітарних допомог населенню України. Це є ключовим чинником формування фінансової безпеки домогосподарств України в умовах сьогодення.

Продовжує зростати вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток домогосподарств та їхню фінансову безпеку. За активної участі трудових мігрантів, а також частини населення, котра стала вимушеними переселенцями внаслідок широкомасштабної війни РФ проти України, відбувається в тому числі поповнення фінансових ресурсів домогосподарств.

Крім цього між державою, підприємствами, фінансово-кредитною системою та домогосподарствами постійно виникає рух грошових потоків на

різних принципах та умовах, що значною мірою визначає особливості формування фінансової безпеки домогосподарств (рис. 1.6).

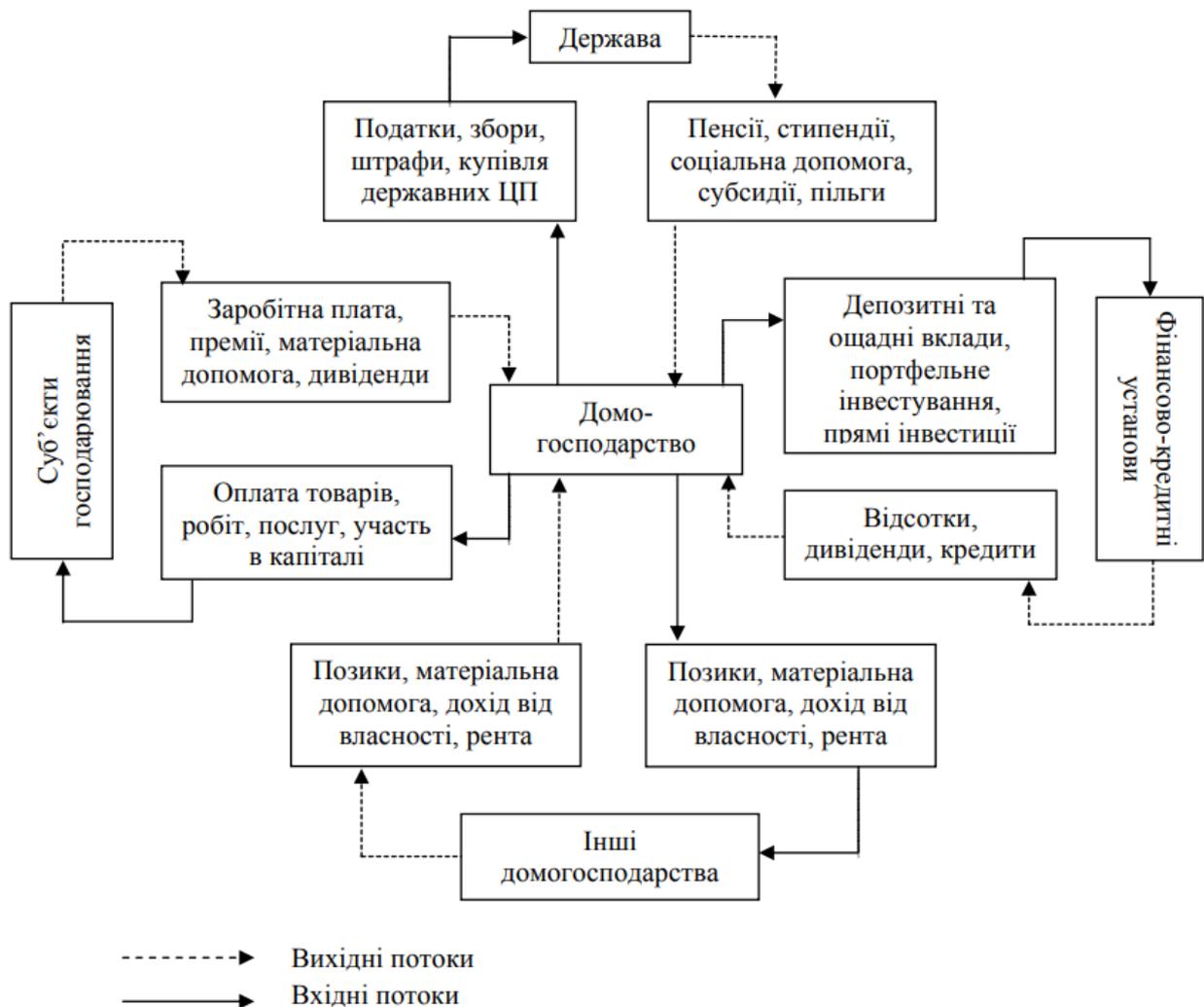

Рис. 1.6. Передумови формування фінансової безпеки домогосподарств з урахуванням їхньої взаємодії з іншими економічними суб'єктами [58]

Ці відносини можна розподілити за трьома групами в залежності від характеру руху коштів. Так, рух коштів між домогосподарствами та державою зазвичай відбувається на принципах безповоротності та еквівалентності, що характерно для фінансових відносин. Наприклад, з одного боку відбувається сплата податків членами домогосподарства до державного чи місцевих бюджетів (ПДФО, військовий збір), а з іншого – держава сплачує заробітну

плату, стипендії, пенсії, соціальну допомогу, забезпечуючи життєдіяльність домогосподарств.

Інший тип відносин, що є передумовою формування фінансової безпеки домогосподарств і реалізується у формі грошового обігу, проявляється у взаємодії домогосподарств із підприємствами та іншими суб'єктами господарювання. Він реалізується на принципах безповоротності але еквівалентності. Наприклад, це можуть бути відносини із роботодавцями у формі оплати праці, або відносини, пов'язані із купівлею товарів чи отриманням послуг, з якими щоденно мають справу домогосподарства.

Відносини домогосподарств із фінансово-кредитною системою здійснюються на принципах платності, зворотності та терміновості. Це може бути розміщення коштів на депозитах, що дозволяє отримати додатковий пасивний дохід або ж, навпаки, отримання кредитів у банках для поповнення своїх фінансових ресурсів та зміцнення фінансової безпеки у короткостроковому періоді.

При формуванні фінансової безпеки домогосподарств потрібно відштовхуватися від найзагальніших критеріїв її забезпечення, серед яких гарантування захисту базових цінностей та інтересів, динамічна стійкість до політичних, економічних, інформаційних та інших загроз, суб'єктивна задоволеність якістю життя та впевненість у майбутньому.

На основі проведеного теоретичного узагальнення можна виділити основні передумови формування фінансової безпеки домогосподарств (рис. 1.7). В першу чергу це стосується питань формування стабільних доходів домогосподарств, для більшості яких основою таких доходів є заробітна плата їх працездатних членів. В той же час, саме в період карантинних обмежень спричинених пандемічною кризою та військовою агресією російської федерації рівень доходів багатьох домогосподарств значно знизився. Особливо це стосується домогосподарств, чиї доходи формуються за рахунок приватного підприємництва та малого бізнесу. Це ставить під загрозу не лише безпеку

окремих домогосподарств, а й держави в цілому. Саме тому виникає потреба у розробці сучасної ефективної системи індикаторів, за допомогою яких можна оцінити рівень фінансової безпеки домогосподарства, та інструментів її підтримки в умовах сьогодення.

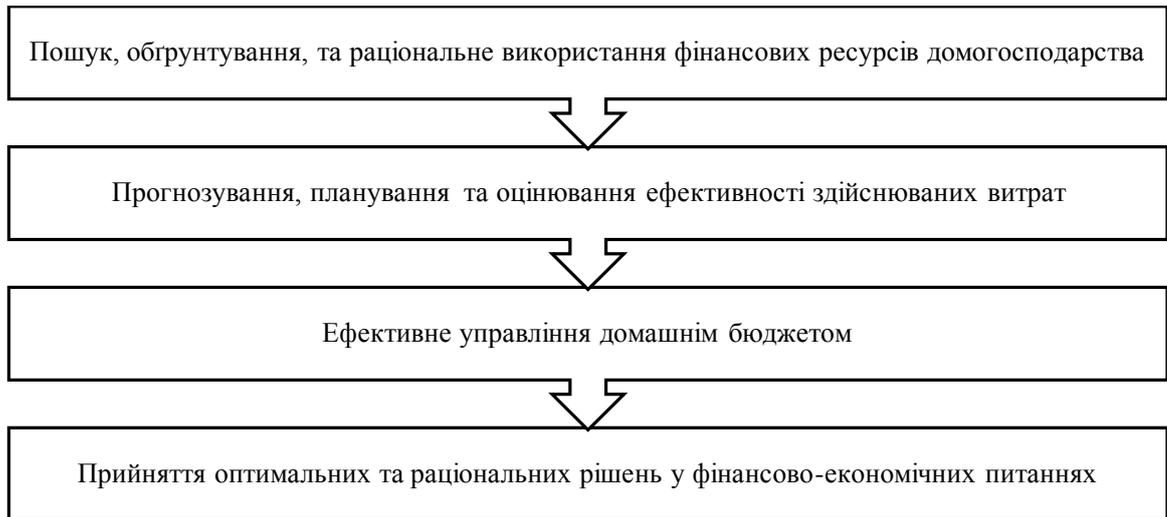

Рис. 1.7. Передумови формування фінансової безпеки домогосподарств

Таким чином, взаємодія домогосподарств з іншими економічними суб'єктами ринкової системи безпосередньо впливає на їх фінансову безпеку, життєдіяльність, визначає особливості формування і використання їхніх доходів і фінансових ресурсів.

1.3. Загрози фінансовій безпеці домогосподарств в Україні

Із позицій захисного підходу ключовою категорією фінансової безпеки домогосподарств є загроза, джерелом якої є невизначеність, що обумовлена властивостями суспільних явищ і процесів, зокрема, раптовістю їх настання. У результаті виникнення протиріч у внутрішньому середовищі функціонування домашнього господарства з'являються внутрішні небезпеки, ризики і загрози, а в результаті зовнішнього впливу – зовнішні загрози її стійкості та розвитку.

Джерелом загроз є певні негативні чинники й умови існування домогосподарства. У певних умовах ключову роль може відігравати один чинник (умова) або ж їхня сукупність. Однак джерелом загрози є не негативний чинник, а його дія на можливості реалізації конкретних фінансових інтересів членів домогосподарства і забезпечення їхньої фінансової безпеки. Така негативна дія чинника має ймовірнісний характер, це обов'язковий атрибут будь-якої загрози фінансовій безпеці [49].

Дестабілізуючими чинниками фінансової безпеки домогосподарств вважають такого роду явища або обставини, які можуть залежно від сили дії негативно вплинути на його фінансовий стан, що в результаті призведе до зниження фінансової безпеки. Чинники, що формують певний рівень фінансової безпеки домашнього господарства, різноманітні і не можуть бути універсальними для кожного домогосподарства. Однак є загальні, типові чинники, що впливають на рівень їхньої безпеки не залежно від його складу чи фінансового стану. Як зазначає

О. Барановський відносить до основних чинників фінансової безпеки домогосподарств економічну нестабільність, високу злочинність, еволюцію психології громадян [3].

Слушним, з нашої точки зору, є поділ чинників впливу на фінанси домашніх господарств у чотири групи, який запропонував Г. Сніщенко. Першу групу складають політичні чинники, які визначаються соціально-економічною політикою держави і базовими макроекономічними параметрами. До другої групи належать економічні чинники впливу, які випливають з особливостей формування і використання фінансових ресурсів домогосподарств. Так, для прикладу, цінова і товарна політика держави визначають потребу у наявності зручних інструментів інвестування домогосподарств. Третя група – це соціальні чинники впливу, до яких належить освітня політика, котра має відповідати потребам росту економічного і промислового потенціалу держави. З проблемами освітньої політики держави як чинника соціального впливу на

фінансову безпеку домогосподарств тісно пов'язана політика у сфері зайнятості. І остання четверта група чинників впливу – демографічні, які на сьогодні мають усе більший вплив на фінансову безпеку домогосподарств.

М. Зварич пропонує доповнити зазначений перелік чинниками, що зумовлені технологічними інноваціями та комп'ютеризацією довкілля. До них слід віднести: масове поширення мережі інтернет та збільшення швидкості передачі даних, застосування фінансових технологій у банківській сфері та небанківських фінансових установах; зростання популярності криптовалют та майнінгу [49].

За результатами досліджень складемо таблицю, де згруповано чинники впливу на фінансову безпеку домашнього господарства за класифікаційними ознаками (табл. 1.1). Така класифікація є важливим елементом аналізу фінансової безпеки домогосподарств, сприяє виявленню загальних закономірностей і особливостей формування, розвитку і функціонування домогосподарств і може бути використана для визначення напрямів побудови механізму забезпечення їх фінансової безпеки.

Таблиця 1.1

Класифікація чинників впливу на фінансову безпеку домогосподарств

Критерії групування	Види	Перелік чинників
1	2	3
За характером виникнення	суб'єктивні	а) фінансова самостійність; б) психологічні особливості осіб, що входять в домогосподарство; в) спосіб життя, яке веде домогосподарство; г) мотивація і передбачення дій; д) рівень фінансової грамотності.
	об'єктивні	а) зміна умов реалізації трудового потенціалу; б) соціальне середовище, в якому функціонує домогосподарство.
За сферою виникнення	зовнішні	а) економічна ситуація в країні; б) рівень розвитку фінансових інститутів; в) система соціального страхування; г) система пенсійного забезпечення; д) рівень стабільності законодавчої бази
	внутрішні	а) фінансовий потенціал домогосподарства; б) фінансові відносини між членами домогосподарства; в) фінансові цілі та поведінка членів домогосподарства; г) результати фінансової діяльності домогосподарства

Продовження табл. 1.1

1	2	3
За рівнем виникнення	нанорівень	а) фінансова безпека особи; б) фінансова діяльність окремого домогосподарства;
	мікрорівень	а) фінансово-господарська діяльність суб'єкта господарювання, власником якого є домогосподарство; б) фінансово-господарська діяльність суб'єкта господарювання, де працюють члени домогосподарства
	мезорівень	фінансово-економічний стан регіону та галузі в якій функціонує домогосподарство
	макрорівень	соціально-економічний розвиток країни
	глобальний рівень (мегарівень)	співпраця держави з іншими країнами і міжнародними організаціями
За видами	політичні	рівень довіри до влади
	економічні	а) цінова політика держави, б) товарна політика держави в) податково-бюджетна політика держави; г) політика оплати праці
	соціальні	а) соціальна політика держави; б) освітня політика; в) рівень охорони здоров'я; г) система соціального забезпечення; д) розвиненість соціальної структури; ж) рівень безробіття; з) частка працездатного населення
	демографічні	а) рівень народжуваності; б) рівень смертності
	технологічні	а) інтернет; б) фінансові технології

У сьогоденні невизначених умов фінансова небезпека, загрози фінансовому стану домогосподарства створюють умови нестабільності та перешкоджають задоволенню основних інтересів домогосподарств. Ідентифікація загроз дозволить домогосподарству спланувати заздалегідь свою фінансово-економічну діяльність і попередити негативні наслідки.

З огляду на це, важливою є проблема визначення економічної сутності основних понять фінансової безпеки, таких як «виклик», «ризик», «небезпека» та «загроза», які відрізняють фінансову безпеку від традиційної економічної теорії й концепцій економічного зростання, де акцент робиться не на небезпечних факторах економічного розвитку, а на сприятливих умовах, що визнаються рушієм економічного розвитку, потребує окремого узагальнення та систематизації [6].

Слід чітко розрізняти такі поняття, як «виклик», «ризик» і «загроза». Так, під викликом слід розуміти певне явище, яке може бути як негативного, так і

позитивного спрямування, що вимагає від домогосподарства відповідної реакції та застосування тих чи інших заходів із метою недопущення негативних наслідків. Сам по собі виклик не має позитивного чи негативного забарвлення. Його присутність може призвести як до негативних явищ, таких як зниження темпів виробництва чи фінансова криза, так і до позитивних та бути джерелом можливостей подальшого економічного зростання.

Під ризиком розуміють такого роду ймовірність, яка за тієї чи іншої ситуації може призвести до появи реальної або потенційної загрози, що, своєю чергою, має можливість зруйнувати систему фінансової безпеки домогосподарства.

Загрозою фінансовій безпеці домогосподарства є сукупність негативних чинників безпеки, які унеможливають та/або перешкоджають життєдіяльності домашнього господарства та потребують мінімізації шляхом реалізації системи заходів превентивного характеру.

Дестабілізуючі чинники зароджуються та можуть впливати на фінансові інтереси домашнього господарства ще на етапах викликів та ризиків. Окрім того, нові виклики та ризики лише підсилюють їх. Вони не з'являються без причини і через те, що можуть бути як внутрішні, так і зовнішні, не залежать від поточного рівня фінансової безпеки домогосподарства.

Внаслідок реалізації загрози виникає небезпека, яка характеризується деструктивними граничними змінами в фінансовій безпеці домогосподарств, що спричинені реальними втратами від настання загрози. Таким чином, серед всіх дестабілізуючих чинників реальну небезпеку для фінансової безпеки домогосподарств становлять загрози, реалізація яких можлива у разі відсутності або неадекватної реакції на виклики.

За можливістю здійснення загрози фінансовій безпеці поділяються на реальні та потенційні. Реальні загрози існують об'єктивно в досліджуваній період часу або з достатньо великою ймовірністю здатні виникнути в наступні

періоди, тобто їх реалізація є неминучою. Потенційні загрози можуть настати під час реалізації певних суб'єктивних чи об'єктивних умов [31].

Найпоширенішим є поділ загроз фінансовій безпеці домогосподарств за сферою виникнення на зовнішні та внутрішні (рис. 1.8).

Зовнішні

- військові (бойові) дії на території країни;
- політична (геополітична) ситуація в країні;
- нестабільність та наявність протиріч в законодавстві;
- Зміни економічних показників: ВВП на душу населення, високий рівень інфляції, безробіття;
- високе податкове навантаження;
- нестабільність валютного курсу;
- світові та державні фінансові кризи, зокрема вразливість грошово-кредитної політики в країні;
- значення показників, що характеризують людський потенціал країни: індекс людського розвитку, фінансова грамотність, рівень освіченості, індекс щастя.
- висока залежність від міжнародних фінансових організацій, вплив МФО-кредитів на прийняття рішень;
- зростання рівня злочинності
- державна політика забезпечення рівня життя населення: медицина, пенсійне забезпечення, освіта, працевлаштування, соціальне страхування, боротьба з бідністю;
- неконтрольована фінансова глобалізація, стихійні лиха, пандемії тощо.

Внутрішні

- відсутність планування витрат;
- відсутність (брак) заощаджень;
- втрата годувальника;
- втрата працездатності (інвалідність);
- пагубні звички (тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія);
- трагічні випадки з членами домогосподарства;
- залежність від наданих банківських послуг (наявність кредитів)
- фінансові відносини між членами домогосподарства;
- рівень освіченості, фінансової грамотності, кваліфікованості;
- узгодженість у прийнятті тих чи інших фінансово-економічних рішень членами домогосподарства;
- рівень економічної активності домогосподарства;
- раціональне використання наявних ресурсів та обсяг результатів власної діяльності домогосподарства.

Рис. 1.8. Класифікація загроз фінансовій безпеці домогосподарств за сферою виникнення

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що на стан фінансової безпеки домогосподарств негативно впливають, з одного боку, загрози, під якими розуміємо сукупність деструктивних та дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища, в якому воно функціонує, а з іншого боку, наслідки реалізації ризиків, які залежать від рішень самого домогосподарства, які призводять до його незадовільного фінансового та економічного стану. Майже всі вчені сходяться на думці, що загрози – це події, зміни або дії, тобто загрозам притаманна динаміка; вони спричиняють шкоду або порушення нормального функціонування домогосподарства і є причиною фінансових втрат; загрози виникають під дією певних чинників (зовнішніх і внутрішніх), тому потребують комплексу заходів з боку держави чи самого домогосподарства для їх нейтралізації та усунення [58].

Найсуттєвішими загрозами фінансово-економічній безпеці громадян і держави в цілому є порушення прав споживача, невивплата пенсій і заробітної плати, безробіття, знецінення заощаджень, падіння реальних доходів населення і зубожіння, посилення диференціації доходів та майнового розшарування суспільства тощо. Сучасні домогосподарства України характеризуються значною диференціацією забезпечення ресурсами, витратами і відповідно, рівнем життя.

Значне скорочення ділової активності спричиненої карантинними обмеженнями та загостренням стану, зокрема бомбардуванням ряду українських міст в першу чергу вдарило по можливостям малого та середнього бізнесу, більшість виробничого та кадрового потенціалу якого формується саме за рахунок ресурсів домогосподарств. Ці та інші чинники сьогодення викликали появу нових ризиків та загроз фінансовій безпеці домогосподарств.

Поява нових викликів і загроз, особливо останніх років пандемічної кризи, а потім – війни, вимагає реалізації нових підходів до забезпечення фінансової безпеки домогосподарств. В першу чергу це стосується питань формування стабільних доходів домогосподарств, для більшості яких основою

таких доходів є заробітна плата їх працездатних членів. В той же час, саме в період карантинних обмежень спричинених пандемічною кризою, рівень доходів багатьох домогосподарств значно знизився. Особливо це стосується домогосподарств, чії доходи формуються за рахунок приватного підприємництва та малого бізнесу. Це ставить під загрозу не лише безпеку окремих домогосподарств, а й держави в цілому. Саме тому виникає потреба у розробці сучасної ефективної системи індикаторів, за допомогою яких можна оцінити рівень фінансової безпеки домогосподарства, та інструментів її підтримки в умовах кризи.

Отже, розглянувши поняття «фінансова безпека домогосподарств» слід зауважити, що це невід’ємна частина економічної безпеки домогосподарств, яка відображає захищеність суб’єктів фінансово-економічних відносин, зокрема на рівні домогосподарства та кожного громадянина (члена домогосподарства), оскільки проявляється через захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути будь-які загрози чи пристосуватися до умов зовнішнього середовища, що можуть чинити вплив на нього.

Систематизовано передумови формування фінансової безпеки домогосподарств. Зміст фінансової безпеки домогосподарства можна трактувати як процес й як результат. Як процес, вона передбачає попередження загроз та мінімізацію наслідків їх реалізації за допомогою взаємопов’язаних чинників та умов життєдіяльності, а також свідомих рішень. Як результат, вона характеризує якісний стан системи соціально-економічних відносин, що забезпечують стійкий та безпечний розвиток домогосподарств та їх членів.

Виділено та систематизовано загрози фінансовій безпеці домогосподарств в Україні як наявних і потенційно можливих явищ і чинників, що створюють суттєву небезпеку фінансовим інтересам домашнього господарства.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

2.1. Методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки домогосподарств

Оцінювання фінансової безпеки домогосподарств залишається невирішеним та дискусійним питанням. На сьогодні сформувався декілька методичних підходів до оцінювання фінансової безпеки держави та окремих суб'єктів господарювання – підприємств, банків, тощо. Разом з тим чітких та зрозумілих методичних рекомендацій до оцінювання фінансової безпеки домогосподарств практично не існує.

Дослідження показують, що практично всі методи аналізу фінансової безпеки домогосподарств містять різні, але в той же час дещо подібні методичні підходи до здійснення такого оцінювання при застосуванні яких необхідно враховувати специфічні особливості життєдіяльності домогосподарств.

Найчастіше використовується методика інтегрального оцінювання із застосуванням набору показників-індикаторів. Науковці, які досліджують цю проблематику, у своїх публікаціях пропонують деякі показники, що, на їх думку, можуть відобразити загальний стан фінансової безпеки домашніх господарств, серед яких рівень прожиткового мінімуму, розмір оплати праці, величина сукупних доходів на душу населення та їхня структура, диференціація населення за рівнем доходів, розмір ВВП на душу населення. А. Полторак виділяє такі показники у розрахунку на одного члена домогосподарства, як розмір трудового доходу, сукупні доходи, обсяг ВВП, споживання харчових продуктів, величина житлової площі, а також питома вага заощаджень від сукупного обсягу доходів та структура доходів. Втім, науковець заперечує

можливість агрегування різних видів безпеки домогосподарства й врахування різних методів оцінки ступеня захищеності в єдиному показнику [26].

Вважаємо, що всі індикатори варто згрупувати у дві системи показників оцінки фінансової безпеки домашніх господарств – з боку держави та самими домогосподарствами. Стосовно проблеми оцінки складних економічних явищ науковці зазначають, що якщо кількість показників невелика, теоретично можна обрати з них найбільш значущий і провести відповідне ранжування за його значеннями. Якщо ж кількість показників є досить великою, вони мають різну природу, відображають різні характеристики досліджуваного явища або підстав для виявлення найбільш вагомого показника немає, вирішення завдання істотно ускладнюється. У такому випадку виникає завдання побудови узагальненого (інтегрального, зведеного) показника [85]. Виходячи з цих міркувань, у випадку оцінки рівня фінансової безпеки вітчизняних домогосподарств необхідною і доцільною, на наш погляд, є саме побудова інтегрального показника. Тому залишається відкритим питання агрегування цих індикаторів для надання інтегральної оцінки рівню фінансової безпеки домогосподарств.

В Україні вже є досвід інтегрованого оцінювання економічного стану домогосподарств, зокрема, Центром Разумкова розроблений Індекс поточної економічної спроможності [83]. Цей індекс, за словами авторів, характеризує (інтегрує) різні аспекти поточної купівельної спроможності, доступу до грошових ресурсів, а також фінансової стійкості громадян (насамперед, в частині їх заощаджень). При цьому поняття економічної спроможності охоплює не лише купівельну спроможність, але й економічну стійкість – здатність «усередненого» домогосподарства (сукупності більшості домогосподарств) до життєдіяльності за умови втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу. Індекс формується за такою структурою: заробітна плата та соціальні стандарти; диспропорції/зближення в доходах і заборгованості; заощадження і додаткові грошові ресурси; демографія і зайнятість. Отже, за

змістом він наближається до відображення ФЕБ домогосподарств [83]. На вебсайті Центру міститься інформація про величину цього індексу за 2013-2019 роки [84].

Одночасно варто враховувати, що до системи індикаторів, що характеризуватимуть окремі складові фінансової безпеки, будуть входити показники, різні за одиницями виміру, економічним змістом, абсолютні та відносні, що не дозволяє застосовувати до них методи аналітичного узагальнення без відповідної адаптації. Тому з метою приведення індикаторів безпеки до співставного вигляду в аналітичній практиці застосовуються методи нормування (або стандартизації), що дозволяють перетворити різнорідні вихідні дані на однорідні.

Відомо, що ознака називається стимулятором (має зростаючу залежність якості), якщо вищим значенням ознаки відповідає краща якість об'єкта (наприклад, зростання ВВП як характеристика стану економіки). Ознака називається дестимулятором (має спадаючу залежність якості), якщо нижчим значенням ознаки відповідає краща якість об'єкта (зокрема, рівень інфляції). З метою незалежності інтегрального показника від одиниць вимірювання вихідних показників необхідно провести процедуру уніфікації шкал, за якої можливі значення цих показників завжди будуть обмежуватись відрізком $[0; 1]$. При цьому нульове значення перетвореного показника буде відповідати найгіршій якості за даною властивістю, а значення, що дорівнює 1, – найвищій.

Якщо вихідний індикатор є стимулятором, перетворення будемо здійснювати за формулою (2.1):

$$\widetilde{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ej}}, \quad (2.1)$$

де x_{ij} – значення j -того показника для i -тої складової; x_{ej} – еталонне (максимальне) значення j -того показника.

Для базового індикатора, який є дестимулятором, формула стандартизації набуває вигляду (2.2):

$$\widetilde{x}_{ij} = \frac{x_{ej}}{x_{ij}}, \quad (2.2)$$

де x_{ej} – еталонне (мінімальне) значення j -того показника.

Запропонований метод передбачає узагальнюючий підхід до оцінювання базових якісних індикаторів, що забезпечує вирішення завдання визначення рівня фінансової безпеки домогосподарств незалежно від кількості показників, що входять до системи, і форми взаємозв'язку між ними. Загальна логіка побудови інтегрального показника фінансової безпеки домогосподарств відображена на рис. 2.1.

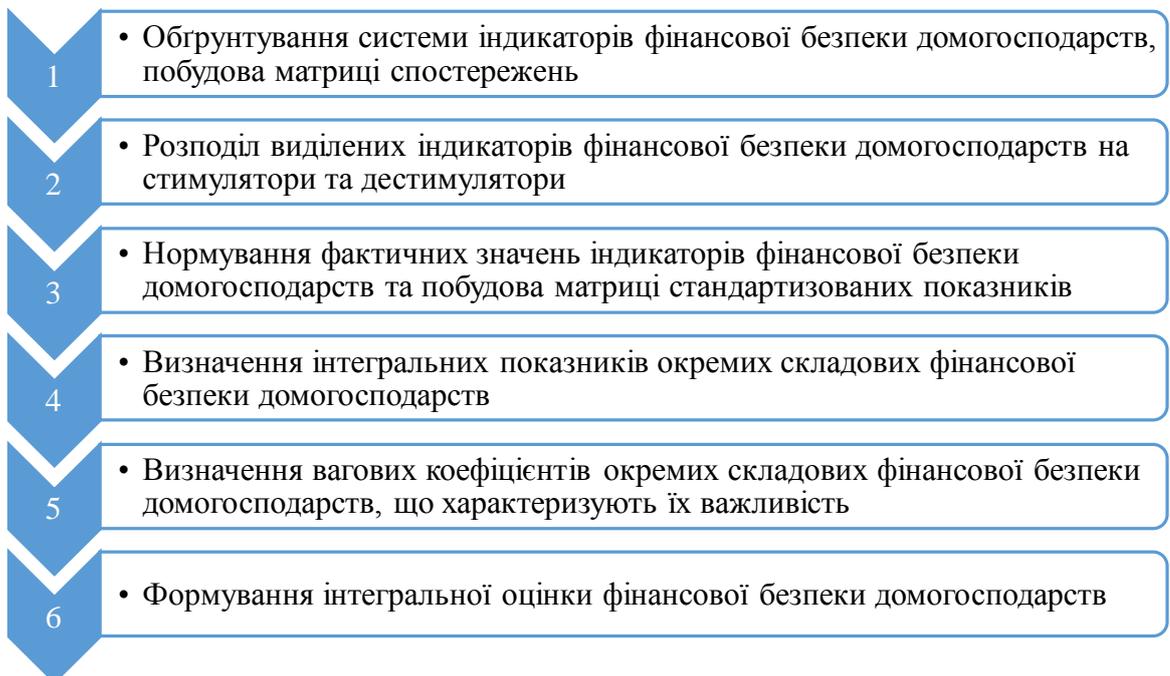

Рис. 2.1. Схема побудови інтегрального показника оцінки фінансової безпеки домогосподарств

На першому етапі оцінювання за кожною складовою фінансової безпеки відбиралися індикатори, які, по-перше, на нашу думку, за змістом відповідають

її визначенню й динаміка яких суттєво впливає на зміни рівня безпеки. По-друге, приймалася до уваги наявність відповідних статистичних даних та можливість отримання їх переважно на офіційних сайтах державних установ. Зокрема, незважаючи на те, що рівень освіти населення може бути визнаний індикатором інформаційної безпеки домогосподарств, його не вдалося використати, оскільки такі дані з'ясовуються лише під час перепису населення.

Враховуючі всі суттєві складові, модель інтегральної оцінки рівня фінансової безпеки домогосподарств України наведена на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Модель інтегральної оцінки рівня фінансової безпеки домогосподарств України

У результаті нами була побудована система показників оцінки фінансової безпеки домогосподарств у розрізі її складових з одночасним кваліфікуванням їх як стимуляторів або дестимуляторів (додаток А). Ця система, безперечно, не може вважатися досконалою та завершеною, але вона надає можливість кількісного відображення процесів, що відбуваються у сфері забезпечення

фінансової безпеки домогосподарств, й, на наш погляд, є достатньо комплексною і логічною.

Формування проміжних інтегральних показників безпеки за кожною з її складових здійснюється на основі формули середньої геометричної (2.3), яка найчастіше застосовується при агрегуванні відносних значень:

$$\bar{X} = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^N x_i} \quad (2.3)$$

Розрахунок інтегрального показника рівня фінансової безпеки домогосподарств здійснюється за формулою середньої арифметичної зваженої показників за окремими складовими безпеки. Результативний показник набуває значень від 0 до 1, й у міру його збільшення рівень безпеки домогосподарств підвищується.

2.2. Аналіз фінансових ресурсів домогосподарств

Фінансова безпека домогосподарств України тісно пов'язана з економічним добробутом населення. Своєю чергою добробут та якість життя домогосподарств визначаються наявними в них ресурсами (заробітна плата, доходи від діяльності, стипендії, пенсії, соціальні допомоги, грошова допомога від родичів чи інших осіб, пільги, субсидії та інші надходження), якими вони можуть вільно розпоряджатися, та витратами, які необхідні для забезпечення відповідного рівня умов життя населення.

За офіційними статистичними даними Державної служби статистики України щодо обсягу, динаміки та структури домогосподарств доцільним буде відобразити динаміку зміни кількості домогосподарств в Україні (рис. 2.3). Виявлено, що кількість домогосподарств України протягом 2010-2021 рр. зменшилася. Так, станом на 2021 р. показник засвідчує негативну динаміку

спаду так, для порівняння з базовим значенням за 2010 р. на 2371,9 тис., тобто на 13,91 %.

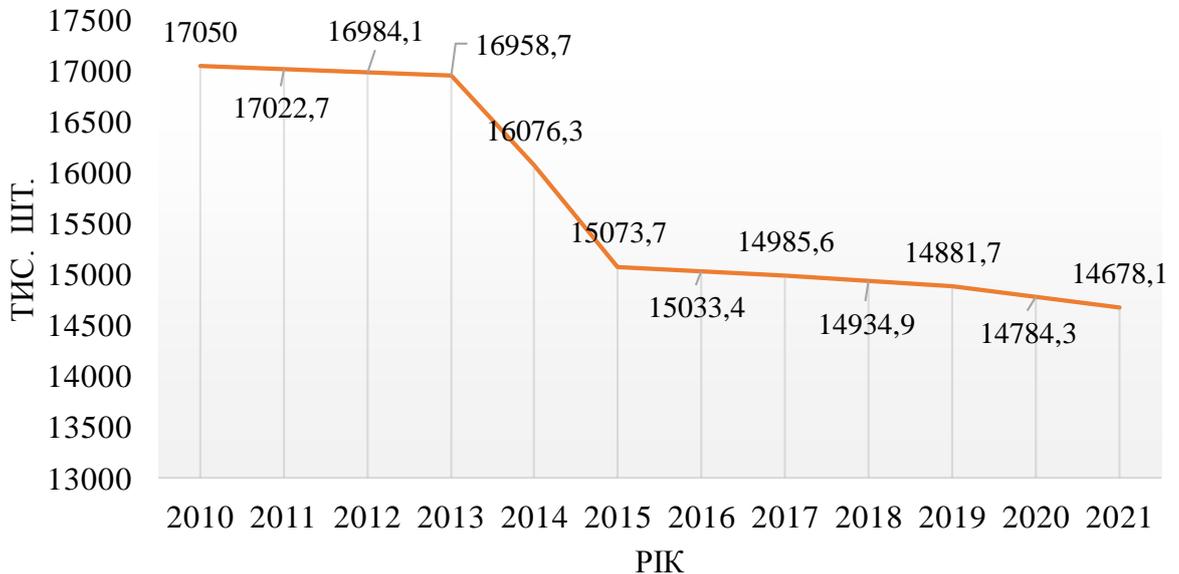

Рис. 2.3. Динаміка зміни кількості домогосподарств в Україні протягом 2010-2020 рр.

Загострення демографічної ситуації в Україні знайшло прояв у спадній тенденції щодо кількості домашніх господарств та зменшення осіб, що входять до їх складу.

В свою чергу визначаючи середній розмір домогосподарства у 2010-2021 рр. знаходиться у межах 2,58-2,59 осіб, а середній розмір домогосподарства у розрахунку на умовах дорослих – в межах 2,10-2,12 осіб, але простежується негативна динаміка до зменшення, що є негативно характеризує стан вітчизняних домогосподарств.

Доцільно розглянути розподіл домогосподарств у 2021 р. за місцем їх проживання (рис. 2.4). Дослідивши розподіл домашніх господарств України за місцем проживання у 2020 р., представлений на рис. 2.2, необхідно виділити, що більшість з них проживають у містах – 9944 тис. (67,75 %), а саме: у великих – 39,61 %, малих – 28,14 %, а у сільській місцевості – 32,25 %.

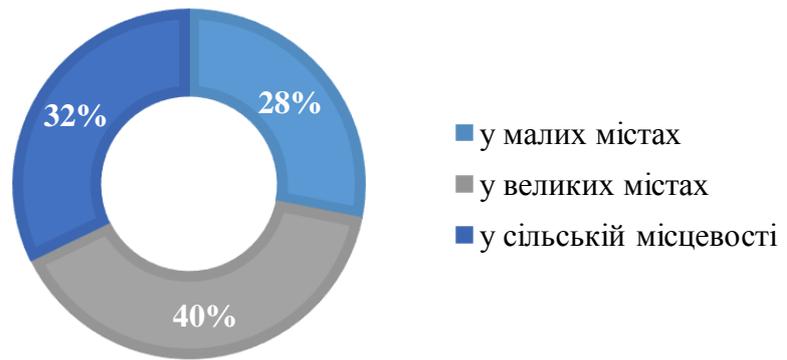

Рис. 2.4. Розподіл домогосподарств України за місцем проживання у 2021 р., тис. осіб

Оскільки, одними з ключових характеристик матеріального становища домогосподарств, що безпосередньо впливають на їх фінансову безпеку, є доходи та витрати, тому слід досить детально дослідити основні тенденції та структурні зрушення саме цих елементів матеріального добробуту. Варто розглянути динаміку сукупних ресурсів, витрат та заощаджень домогосподарств України протягом 2010-2021 рр. (табл. 2.1, рис. 2.5).

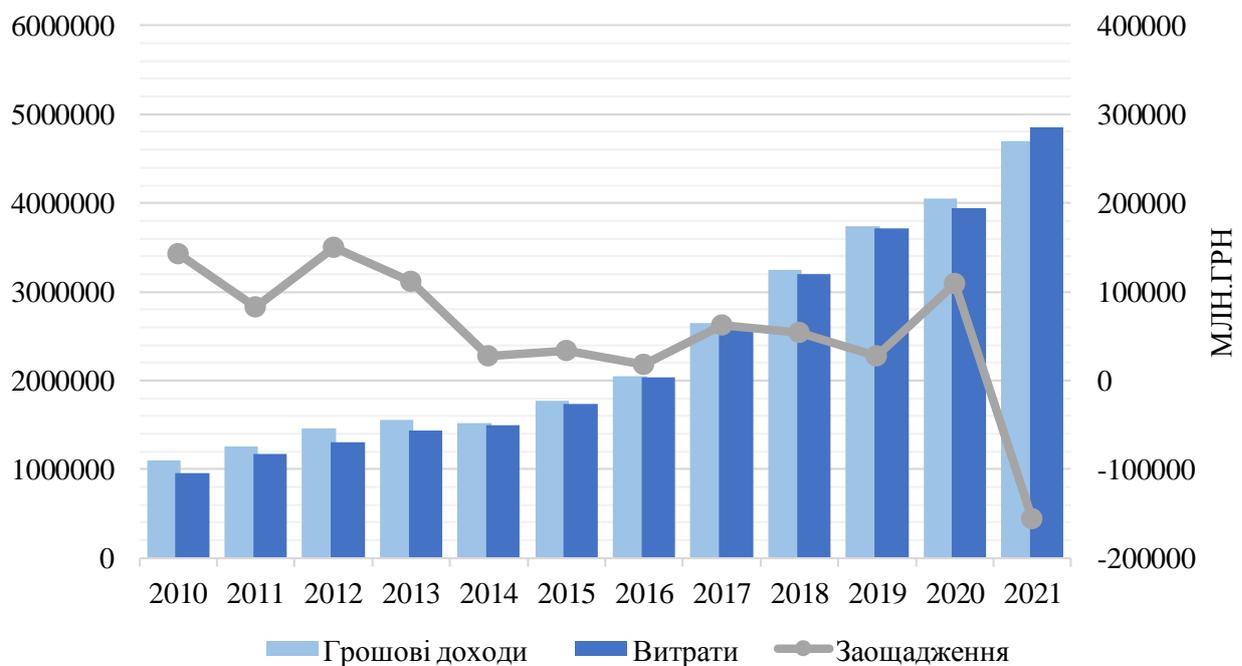

Рис. 2.5. Динаміка сукупних ресурсів, витрат та заощаджень протягом 2010-2021 рр., млн. грн

Таблиця 2.1

Доходи та витрати населення України в 2010-2021 рр., млн. грн

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Доходи - всього	1101175	1251005	1457864	1548733	1516768	1772016	2051331	2652082	3248730	3744060	4045191	4698611
у тому числі:												
заробітна плата	449553	521066	609394	630734	615022	709590	898326	1209097	1529367	1758588	1832294	2133647
прибуток та змішаний дохід	160025	198512	224920	243668	254307	323506	378213	477854	572065	678217	740334	893594
дохід від власності, одержаний	67856	68059	80769	87952	85114	80035	75452	78673	91164	117003	104986	107195
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	423741	463368	542781	586379	562325	658885	699340	886458	1056134	1190252	1367577	1564175
Витрати та заощадження - всього	1101175	1251005	1457864	1548733	1516768	1772016	2051331	2652082	3248730	3744060	4045191	4698611
у тому числі:												
придбання товарів та послуг	838213	1024249	1194791	1304031	1316757	1568173	1840262	2359985	2884971	3356993	3520546	4324187
дохід від власності, сплачений	28844	29053	18567	21091	23495	18583	15564	21561	29975	39299	45788	47679
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	72251	83778	97226	107345	145736	154187	182914	239898	302237	360225	414937	504104
нагромадження нефінансових активів	19578	30856	-2954	5378	2912	-2117	-5481	-32060	-22889	-40335	-44539	-21678
приріст фінансових активів (заощадження)	142289	83069	150234	110888	27868	33190	18072	62698	54436	27878	108459	-155681
Наявний дохід	847949	971231	1149244	1215457	1151656	1362599	1582293	2008278	2470325	2905821	3117891	3559139
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	18485,6	21845,8	25206	26719	26782	31803	37080	47270	58442	69140	74688	83669,3

Достатньо зауважити, що величина заощаджень домашніх господарств у 2021 р. складала -155681 млн. грн., як бачимо домогосподарства не заощаджували кошти про, що свідчить від'ємне значення за цим показником. Спостерігається стійка залежність темпів їх зміни від макроекономічних чинників, зокрема, загальної економічної та політичної стабільності в державі.

З результатами аналізу фінансових результатів діяльності домогосподарств України протягом 2010-2021 рр. слід відзначити не тільки високі темпи зростання доходів, але темпи зростання заощаджень мають, на жаль, негативну спадну динаміку. Особливо, важливим є зазначити, що у 2017 році спостерігається так званий «скачок» що був спровокований наслідками «очищення» банківського сектора, як його називали у НБУ, яке завершилося націоналізацією «ПриватБанку» наприкінці 2016 року, та знайшло відгук у 2017 році відповідно. Після чого на протязі 2018-2021 рр. спостерігається спадна динаміка темпу зростання у заощадженнях домогосподарств.

Стан домогосподарств, якість їх життя, доходи та витрати, заощадження – це показники, що характеризують державу в цілому, ефективність виконання її функцій та впливають на процес забезпечення національної безпеки [38]. Проаналізувавши динаміку показників, які характеризують доходи домогосподарств України (табл. 2.1), варто відмітити, що наявний дохід у розрахунку на одну особу в Україні у 2021 році збільшилися в 3,97 рази у порівнянні з 2010 р. і в 2021 році становили 83669,3 грн. У структурі сукупних фінансових ресурсів домашніх господарств найбільша частка (59,90%) за 2021 р. належить оплаті праці, ще 20,2% - пенсіям, стипендіям, соціальним допомогам, наданим готівкою. Як видно на рис. 2.6, спостерігаються незначні темпи скорочення частки пенсій, стипендій та соціальної допомоги наданої готівкою в загальних обсягах доходів.

Рис. 2.6. Структурна динаміка сукупних ресурсів в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство України у 2010 – 2021 рр.

Вагому частку в складі сукупних ресурсів домашніх господарств складають пенсії – понад 20,80% від загальної суми станом за 2020 р. За досліджуваний період їх величина зменшується, що свідчить про негативні зміни у сфері пенсійного забезпечення населення України. Проте, й у цьому аспекті фахівці звертають увагу на суперечливість внутрішніх процесів, пов'язаних із формуванням і виплатою пенсій в Україні.

Доцільно зауважити, що значну частину в доходах домашніх господарств складають допомоги, пільги, субсидії, компенсаційні виплати готівкою, стипендії, грошова допомога від родичів та інших осіб, аліменти, інші доходи. Разом вони складають 32% у 2010 р. і 25,7% у 2021 р., що, на жаль, свідчить про негативну тенденцію зменшення доходів домогосподарств у подальшому.

Так, надаючи рекомендації щодо покращення стану, важливо звернути увагу на те, що величина соціальної допомоги домашнім господарствам має чітку тенденцію, у продовж 2018-2021 рр. до зростання, незважаючи на

збільшення оплати праці, в свою чергу, доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості та інші доходи мають тенденцію до зменшення.

Особливої уваги заслуговують джерела формування доходів домашніх господарств за рахунок здійснення ними підприємницької діяльності, самозайнятості, продажу особистого домашнього майна, нерухомості, сільськогосподарської продукції тощо. На 2021 рік їх частка складає 6,3% від загальної суми сукупних ресурсів домогосподарств та в аналізованому періоді спостерігається мінливий характер, зокрема на протязі 2015-2018 рр. спостерігається негативна тенденція спаду таких доходів, також у 2019-2020 рр. простежується падіння з 8,9% у 2019 до 6,3% у 2021 році відповідно. Це свідчить про наявність двох негативних факторів, що знижують доходність зазначеної діяльності: низький рівень розвитку цивілізованих ринкових відносин у сфері продажу продукції і майна домашніх господарств, високий рівень корумпованості і тіньової економічної діяльності. Шляхи розв'язання проблемних питань полягаю у вдосконаленні фінансових відносин між домогосподарствами та іншими суб'єктами вітчизняної економіки.

Частину отриманих доходів домогосподарства заощаджують, формуючи інвестиційні ресурси національної економіки. Варто відмітити, що домогосподарства в Україні надають перевагу формуванню заощаджень у банках на вимогу (табл. 2.2). При чому частка таких депозитів у 2019 р. – понад 41,68%, а у 2021 р. – до 55,97%. Також засвідчимо, що в абсолютних розмірах обсяги таких депозитів відзначають позитивну динаміку зростання з 129638 млн. грн. у 2016 р. до 419012 млн. грн. Натомість за аналізований період все менше домогосподарства залучають депозити «від 1 до 2 років» із 91938 млн. грн. у 2010 р. до 101133 млн. грн. у 2021 р.

Найменшою є частка депозитів терміном більше 2 років (від 6,19 % у 2010 та 2013 рр. 7,33% (найвище значення) до 1,30 % у 2021 р.), що також, на нашу думку, зумовлено недовірою населення до діяльності банків в Україні.

Таблиця 2.2

Динаміка і структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, за строками повернення у 2010–2021 рр., млн.грн.

Період	Усього	у тому числі за строками							
		На вимогу	Питома вага, %	До 1 року	Питома вага, %	Від 1 року до 2 років	Питома вага, %	Більше 2 років	Питома вага, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2010	275093	66164	24,05	99966	36,34	91938	33,42	17025	6,19
2011	310390	70921	22,85	104440	33,65	113824	36,67	21206	6,83
2012	369264	77153	20,89	125560	34,00	139490	37,78	27062	7,33
2013	441951	87720	19,85	121343	27,46	218308	49,40	14580	3,30
2014	418135	100171	23,96	135635	32,44	167752	40,12	14577	3,49
2015	410895	112524	27,39	176408	42,93	106162	25,84	15801	3,85
2016	444676	129638	29,15	171488	38,56	138169	31,07	5382	1,21
2017	495313	165978	33,51	181092	36,56	142017	28,67	6227	1,26
2018	530250	203410	38,36	210188	39,64	109895	20,73	6757	1,27
2019	576126	240125	41,68	237690	41,26	92669	16,08	5642	0,98
2020	730317	378999	51,90	237493	32,52	104883	14,36	8942	1,22
2021	748667	419012	55,97	218757	29,22	101133	13,51	9765	1,30

Вітчизняні домогосподарства зберігають кошти на банківських депозитних рахунках як у національній, так і в іноземній валютах (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка і структура депозитів домогосподарств, залучених банками України, у розрізі валют у 2010-2021 рр., млн. грн.

Період	Усього	у тому числі у розрізі валют							
		гривня	Питома вага, %	долар США	Питома вага, %	євро	Питома вага, %	інші валюти	Питома вага, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2010	275093	142924	51,95	96092	34,93	34330	12,48	1748	0,64
2011	310390	160530	51,72	114859	37,00	31620	10,19	3381	1,09
2012	369264	186772	50,58	146286	39,62	30831	8,35	2376	0,64
2013	441951	257829	58,34	150707	34,10	31199	7,06	2216	0,50
2014	418135	200859	48,04	181146	43,32	34223	8,18	1906	0,46
2015	410895	198876	48,40	177426	43,18	33034	8,04	1560	0,38
2016	444676	209601	47,14	199277	44,81	34480	7,75	1318	0,30
2017	495313	252439	50,97	203681	41,12	38060	7,68	1134	0,23
2018	530250	289416	54,58	202567	38,20	37207	7,02	1059	0,20
2019	576126	339168	58,87	198405	34,44	37539	6,52	1014	0,18
2020	730317	433417	59,35	241523	33,07	53853	7,37	1525	0,21
2021	748667	463108	61,86	230262	30,76	53595	7,16	1702	0,23

Як бачимо, показники табл. 2.3, свідчать про те, що найбільші суми депозитних вкладів населення були характерні для вкладень у гривнях (за станом на 01.01.2021 р. вони склали 463108 млн. грн.) та доларах США (залишки коштів на депозитних рахунках на кінець 2016 р. та становили 44,81 % становили 199277 млн. грн.). Втім це є свідченням, того що домогосподарства на разі зорієнтовані на диверсифікацію своїх вкладень, що пов'язано насамперед із фінансовою нестабільністю та очікуванням нових хвиль кризових явищ в економічній діяльності країни, адже за кризових умов в ощадно-інвестиційній поведінці домогосподарств домінує тенденція зберігати власні заощадження у неорганізованій формі (тобто поза банківською системою). Однак експерти застерігають, що вкладення коштів у купівлю іноземної валюти є досить ризиковим, оскільки у довгостроковій перспективі досить важко (навіть для експертів ринку) передбачити коливання курсу тієї чи іншої валюти [82].

Поряд із банками найбільш чисельними серед фінансово-кредитних інституцій на ринку фінансових послуг в Україні є фінансові компанії (984 шт. у 2021 р.) і кредитні спілки (289 шт. у 2021 р.), які в сучасних умовах слугують альтернативним інструментом залучення заощаджень населення до інвестиційних процесів та додатковим джерелом фінансування потреб домогосподарств.

Упродовж 2015–2021 рр. кількість кредитних спілок в Україні суттєво зменшилась майже у 2 рази (з 588 до 289 шт.), що пояснюється істотним погіршенням їхнього фінансового стану і значним зниженням показників платоспроможності та ліквідності. Причому в період, що аналізується, спостерігається суттєве зниження практично усіх, без винятку, показників депозитної діяльності таких кредитних установ (табл. 2.4). Як бачимо, станом на 2021 рік на депозитних рахунках членів кредитних спілок обліковувалось вкладів на загальну суму 1218,3 млн.грн., що більше на 4,09% (47,9млн. грн.), ніж на кінець 2020 року.

Таблиця 2.4

Динаміка основних показників депозитної діяльності банків, кредитних спілок і страхових компаній в Україні у 2015–2021 рр. як інституцій із залучення заощаджень населення до інвестиційних процесів

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Показники діяльності банківських установ, млн.грн.							
Кількість діючих банків, шт.	163	98	86	77	75	74	71
Кредити надані фізичним особам	179040	157378	157287	203321	212133	203757	239576
Вкладення в цінні папери та довгострокові інвестиції	168928	217110	368262	422917	462932	686262	712978
Кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) операціями)	416371	423989	455714	504894	544661	663664	699752
Показники діяльності кредитних спілок							
Кількість зареєстрованих кредитних спілок, шт.	588	462	378	358	337	316	289
Кількість членів КС, тис. осіб	764,6	642,9	564,1	479,0	456,9	413,6	379,8
Кількість членів, які мають внески на депозитних рахунках на кінець періоду, тис. осіб	26,5	41,1	21,7	17,6	20,9	15,7	15,4
Внески членів КС на депозитні рахунки (залишок на кінець періоду), млн.грн.	855,2	831,8	937,0	1045,7	1208,6	1170,4	1218,3
Показники діяльності страхових компаній, млн.грн							
Кількість страхових компаній, шт.	361	310	294	281	233	225	208
у т.ч. СК "life"	49	39	33	30	23	22	20
Валові страхові премії	29736,0	35170,3	43431,8	49367,5	53001,2	60359,6	66432,4
у т.ч. премії зі страхування життя	2186,6	2756,1	2913,7	3906,1	4624,0	5084,7	5687,2
Валові страхові виплати	8100,5	8839,5	10536,8	12863,4	14338,3	15885,6	17535,5
у т.ч. виплати зі страхування життя	491,6	418,3	556,3	704,9	575,9	686,0	731,5
Обсяг сформованих страхових резервів	18376,3	20936,7	22864,4	26975,6	29558,8	32263,5	35103,9
у т.ч. резервів зі страхування життя	6889,3	7828,2	8389,6	9335,1	10273,7	11025,9	11853,5

Аналізуючи отримані дані варто відмітити загальне зменшення кількості членів кредитних спілок. Кількість членів кредитних спілок, які

мають внески на депозитних рахунках станом на 2021 р. склали 15,4 тис. осіб, що на 1,91% (0,3 тис. осіб) менше ніж у попередньому 2020 році. Також важливо виокремити, що у порівнянні з 2015 роком кількість учасників зменшилася на 41,89% (11,1 тис. осіб). Станом на 2021 рік їх кількість складає 379,8 тис. осіб, на противагу цьому у 2015 році їх відповідно 764,6 тис. осіб. Така динаміка, скоріше за все спричинена скороченням кількості самих кредитних спілок внаслідок низького рівня довіри населення до функціонування цих установ, меншої прозорості діяльності кредитних спілок у порівнянні з банківськими установами, нестабільністю курсу національної валюти і, як наслідок, стрімкого відтоку депозитів, падіння купівельної спроможності населення, відсутності впевненості у стабільності отримання майбутніх доходів тощо.

Що стосується страховик компаній, то їхня загальна кількість станом на 2021 р. становила 208, у тому числі СК «life» – 20 компаній. Кількість страхових компаній продовжує тенденцію до зменшення, так за 2021 рік порівняно з 2020 роком, кількість компаній зменшилася на 17 шт. (7,56%), порівняно з 2019 роком зменшилася на 25 страхових компаній. У порівнянні з 2020 роком на 602,5 млн. грн. (11,85%) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій зі страхування життя. Рівень чистих валових страхових виплат зі страхування життя у порівнянні з аналогічним періодом 2020 року зменшився на 1,85 в.п. та становив 0,7%.

Активна участь населення в ощадних, кредитних та страхових програмах має позитивний вплив на соціально-економічне життя в країні. В умовах низького рівня розвитку фінансового ринку України, провідну роль у акумуляції заощаджень домогосподарств відіграють комерційні банки.

Популярність депозитів, порівняно з іншими формами організованих заощаджень в Україні, зумовлена рядом їх переваг: отримання фіксованого, передбачуваного доходу; можливість отримання інших банківських послуг; гарантоване відшкодування коштів у випадку банкрутства банку за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; регулювання банківських

операцій з боку НБУ; захищеність від крадіїв. Так, доцільно розглянути динаміку основних показників діяльності банківських установ України у 2015–2021 рр.

Так, сукупні обсяги заощаджень домашніх господарств та населення в цілому України у формі ощадних (депозитних) операцій на рахунках в комерційних та державних банках за підсумками 2021 р. становили 699752 млн. грн. Хоча, упродовж аналізованого періоду призупинили діяльність 92 банківські установи, діючим комерційним банкам вдалось зупинити тенденцію скорочення коштів вкладень в цінні папери та довгострокові інвестиції, які у 2014-2015 рр. зменшились на 22%. В цілому, за підсумками 2021 р. Кошти фізичних осіб (за ощадними (депозитними) операціями зросли у річному вимірі на 5,44% (до 699752 млн. грн.) та на 68,03% порівняно з 2015 р. Незважаючи на позитивний абсолютний приріст з 2015 р. депозитів домогосподарств залучених банківськими установами, у клієнтському портфелі домінують вклади на вимогу (за підсумками 2021 р. – 55,97%). Досить помітною є тенденція до зростання строкового ресурсу – депозитів розміщених на термін понад два роки (до 1,30%). Але, за умови тенденції скорочення упродовж періоду 2011-2016 рр., немає підстав говорити про відновлення довіри населення до банківських установ.

У сучасних умовах характерною ознакою української економіки є доволі значна питома вага неорганізованих заощаджень домогосподарств (готівка у національній та іноземних валютах) у їх загальній структурі. За оцінками вітчизняних фахівців, сьогодні в Україні «на руках» населення зберігає від 60 до 80 млрд. дол. США [84]. Формування таких заощаджень, на нашу думку, спричинене насамперед нестабільністю економічної ситуації, пандемією COVID-19, високими темпами інфляції, відсутністю дієвих інструментів для залучення заощаджень домогосподарств та їх трансформації в інвестиційні ресурси, а також нестачею необхідних знань і відповідного досвіду роботи фізичних осіб на фінансовому ринку України. Безумовно, такий фінансовий інструмент як неорганізовані заощадження є

найзручнішим у контексті ліквідності. Але готівкові заощадження, які зберігаються вдома, поступово знецінює інфляція.

Недовірою населення до держави загалом та інституцій фондового ринку зокрема можна пояснити також і досить незначне використання вітчизняними домогосподарствами такого фінансового інструменту як цінні папери. Фондовий ринок є одним із найбільш чутливих сегментів фінансового ринку, адже окрім низки економічних факторів на його функціонування впливають і численні соціальні регулятори (звички, умовності, певні стереотипи), незнання яких зумовлює слабку участь домогосподарств на цьому ринку. Соціологічні опитування свідчать, що лише близько 1–2% населення готові інвестувати свої заощадження в інструменти фондового ринку, а в Україні цінні папери становлять у середньому лише близько 1% усіх заощаджень [80].

Таким чином, результати досліджень підтверджують низькі фінансові можливості домашніх господарств та необхідність створення з боку держави сприятливих умов для забезпечення їх розвитку за рахунок зростання власного ресурсного потенціалу: підвищення соціальної допомоги, пенсій, стипендій, розширення підприємницької діяльності та продажу власної продукції.

2.3. Оцінювання індикаторів фінансового стану та фінансової безпеки домогосподарств в Україні

Фінансова безпека домашніх господарств як суб'єктів національної економіки формується під впливом багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Ключовим фактором, що визначає рівень фінансової безпеки домогосподарств є наявність достатнього обсягу фінансових ресурсів, які є необхідними не тільки для задоволення життєвих потреб, але й для господарювання, інвестиційної та підприємницької діяльності. Фінансові ресурси домашніх господарств є складовою ресурсного потенціалу.

Аналізуючи формування доходів вітчизняних домогосподарств за 2010–2021 рр. дозволяє виділити основні тренди розвитку домогосподарств та формування їхніх фінансових ресурсів (рис. 2.7). В умовах кризової ситуації різко знизилась темпи приросту заощаджень, доходів і витрат на забезпечення життєдіяльності осіб, що входять до складу домогосподарств.

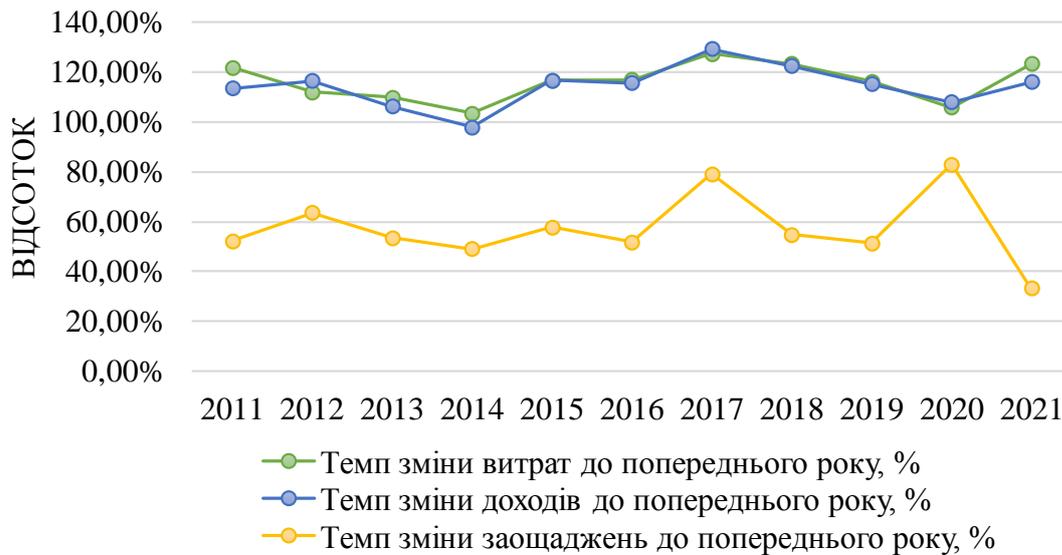

Рис. 2.7. Темпові показники фінансових ресурсів і витрат домогосподарств в Україні протягом 2010-2021 рр.

Фінансові кошти, що у розпорядженні домогосподарств, можуть розглядатися як резерв нарощування обсягів інвестування як на державному, так і на регіональному рівнях. Активізація процесів залучення фінансових коштів домогосподарств в економічний оборот сприятиме зміцненню фінансової безпеки держави та окремих регіонів та сприятиме забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку.

Частину невикористаних (відкладених на майбутнє) доходів домашніх господарств важливо розглядати з двох позицій. По-перше, це потенційний фінансовий ресурс домашніх господарств, спрямований на зростання їх благоустрою, підвищеного задоволення матеріальних і нематеріальних потреб. А по-друге, вони є потенційним ресурсом суспільства, який може бути спрямованим на забезпечення зростання національної економіки [73].

Рис. 2.8. Динаміка сукупних ресурсів та витрат домогосподарств у середньому за місяць у розрахунку на 1 домогосподарство в Україні

Отже, проаналізувавши динаміку сукупних ресурсів та витрат домогосподарства (рис. 2.8), виявлено, що дані показники у період 2010-2021 рр. мають тенденцію до зростання. Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство у 2021 р. збільшилися порівняно з 2010 р. на 7930,0 грн або на 405 %, а сукупні витрати – на 10601,5 грн або на 358 %.

Проте динаміка частки сукупних витрат в середньому за місяць у розрахунку на 1 домогосподарство має перемінну та нестабільну тенденцію. У період 2010-2014 рр. показник має незначні коливання, у 2015 р. відбувається зростання на 5,93 в. п. порівняно з попереднім 2014 р., а з 2015 р. по 2021 р. – спостерігається спад.

В цілому в Україні зберігаються стабільно високі темпи зростання номінальної заробітної плати українців на фоні зниження розміру її реальної величини (рис. 2.9, 2.10). Проте величина оплати праці в Україні є майже найнижчою в Європі [78]. Крім того, за оцінками фахівців до 40% заробітної плати в Україні виплачується в «конвертах», тобто ця частина оплати праці не враховується в офіційній статистиці і викривляє реальну ситуацію [79].

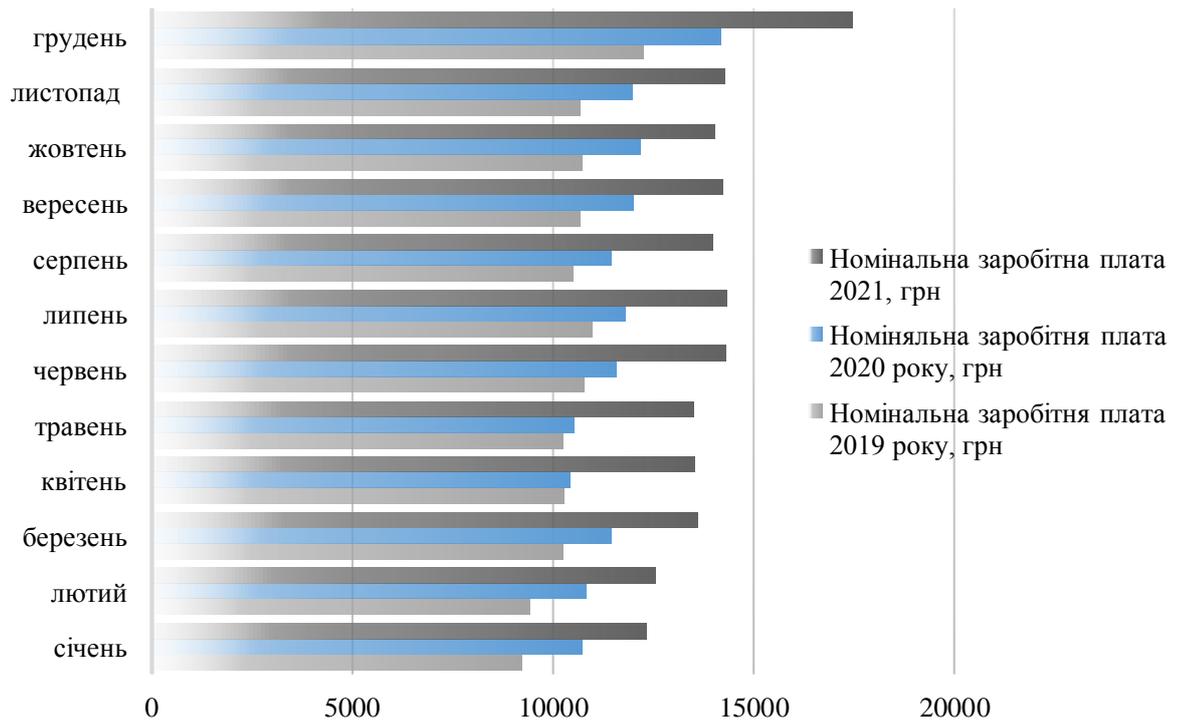

Рис. 2.9. Динаміка номінальної заробітної плати в Україні протягом 2019-2021 рр.

Незважаючи на суттєве зростання номінальної заробітної плати в Україні у 2021 році реальна заробітна плата через інфляційний чинник навпаки мала негативну динаміку, що можна побачити на рис. 2.10.

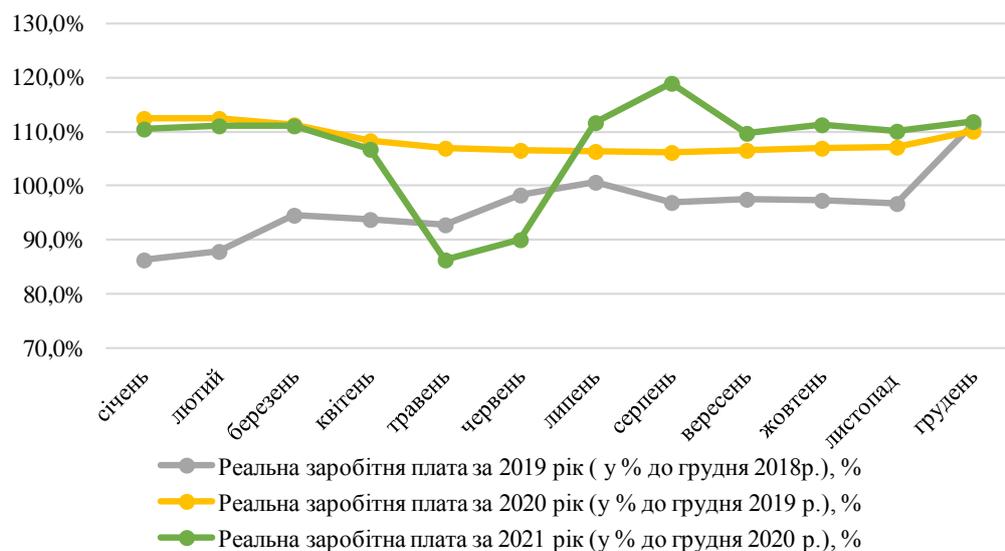

Рис. 2.10. Динаміка номінальної заробітної плати в Україні протягом 2019-2021 рр.

Після аналізу основних індикаторів фінансового стану домогосподарств доцільно оцінити рівень їх фінансової безпеки. Згідно з обраною методикою аналізу фінансової безпеки домогосподарств було побудовано масив вихідних даних за запропонованим переліком індикаторів з визначенням еталонних значень кожного показника фінансової безпеки домогосподарств України протягом 2010-2021 рр. (додаток Б).

Наступним етапом розрахунків стало обчислення стандартизованих значень індикаторів оцінки фінансової безпеки домогосподарств та побудова відповідної матриці (додаток В).

Динаміка отриманих результатів візуалізована на рис. 2.11. Як бачимо, за період аналізу практично всі інтегральні показники складових фінансової безпеки домогосподарств мають висхідний тренд, крім продовольчої безпеки, рівень якої коливається навколо позначення 0,9, що говорить про відсутність суттєвих зрушень у цієї сфері за останні десять років. Варто розуміти, що розраховані показники означають не абсолютний рівень безпеки, а відносний, що відображає зміни за період аналізу.

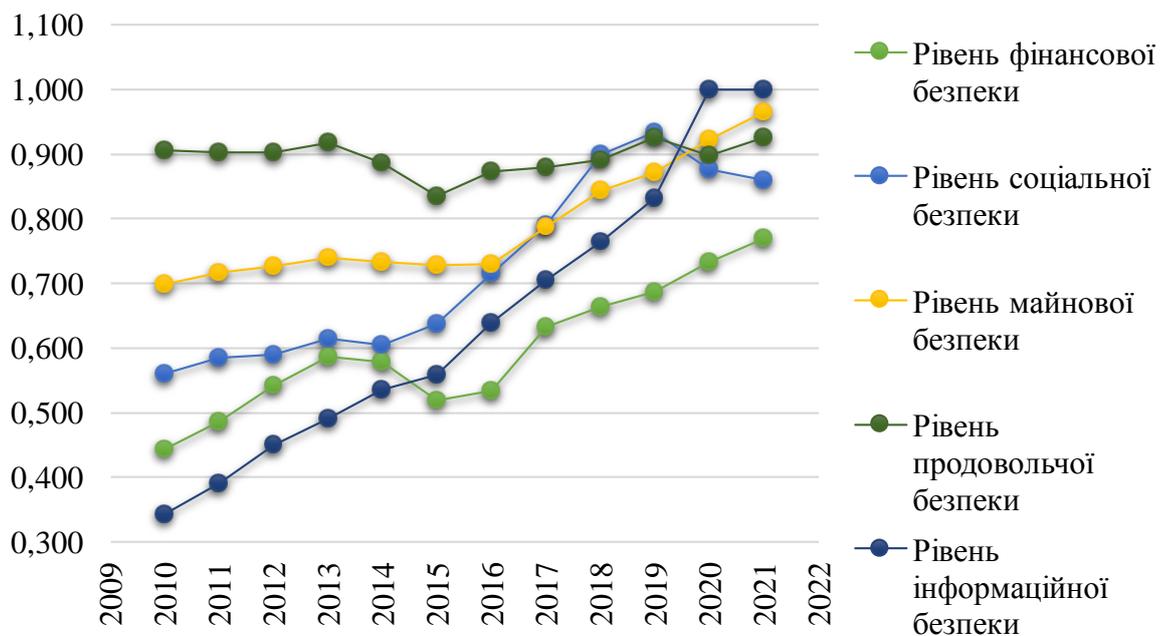

Рис. 2.11. Динаміка інтегральних показників рівня окремих складових фінансової безпеки домогосподарств в Україні за 2010-2021 роки

Поступово зростають рівні фінансової та майнової безпеки, а рівень соціальної різко знижується у 2020 році, що є цілком зрозумілим – на фоні пандемії зростає безробіття, збільшується диференціація доходів населення, погіршуються показники його здоров'я. Найбільш стрімку тенденцію зростання демонструє рівень інформаційної безпеки, визначений на основі обсягів використання вітчизняними домогосподарствами сучасних засобів і технологій зв'язку, на активізацію чого також суттєво вплинула велика кількість локдаунів та дистанційна робота.

Результати розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки домогосподарств України за 2010-2021 рр., що відображені на рис. 2.12, демонструють загальну тенденцію до його підвищення, що спостерігається навіть у 2021 році. На результат 2021 року вплинула позитивна динаміка таких складових ФЕБ, як фінансова, майнова та інформаційна. Як бачимо на разі інтегральна оцінка стану фінансової безпеки домогосподарств в Україні знаходиться на високому рівні та демонструє позитивну тенденцію зростання з 2015 по 2021 рр.

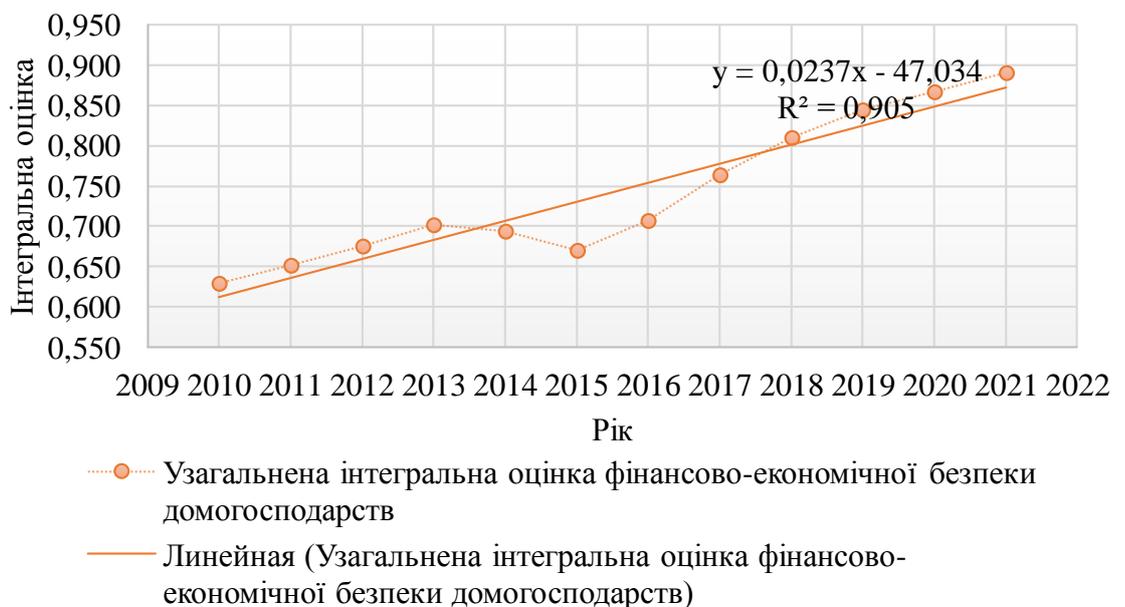

Рис. 2.12. Динаміка інтегрального показника рівня фінансової безпеки домогосподарств в Україні за 2010-2021 роки

З метою визначення вагових коефіцієнтів за групами оціночних індикаторів було застосовано експертний підхід, зокрема, було проведено опитування респондентів, які мають власні джерела доходів та самостійно приймають рішення щодо їх використання (викладачі університету). Загальна кількість опитаних становила 20 осіб. Результати опитування з розрахунком відповідних вагових коефіцієнтів систематизовано у додатках Д, Е. Цікаво зазначити, що всупереч нашим очікуванням, найбільшу вагу отримала така складова, як продовольча, а не фінансова, що, на нашу думку, додатково свідчить про важливість комплексного підходу до визначення безпеки домашніх господарств.

На наш погляд, цікаво порівняти динаміку розрахованого нами інтегрального показника фінансової безпеки домогосподарств і Індексу людського розвитку, що щорічно оприлюднюється Програмою розвитку ООН для міждержавного порівняння рівня життя, освіченості і довголіття як основних характеристик людського потенціалу (рис. 2.13).

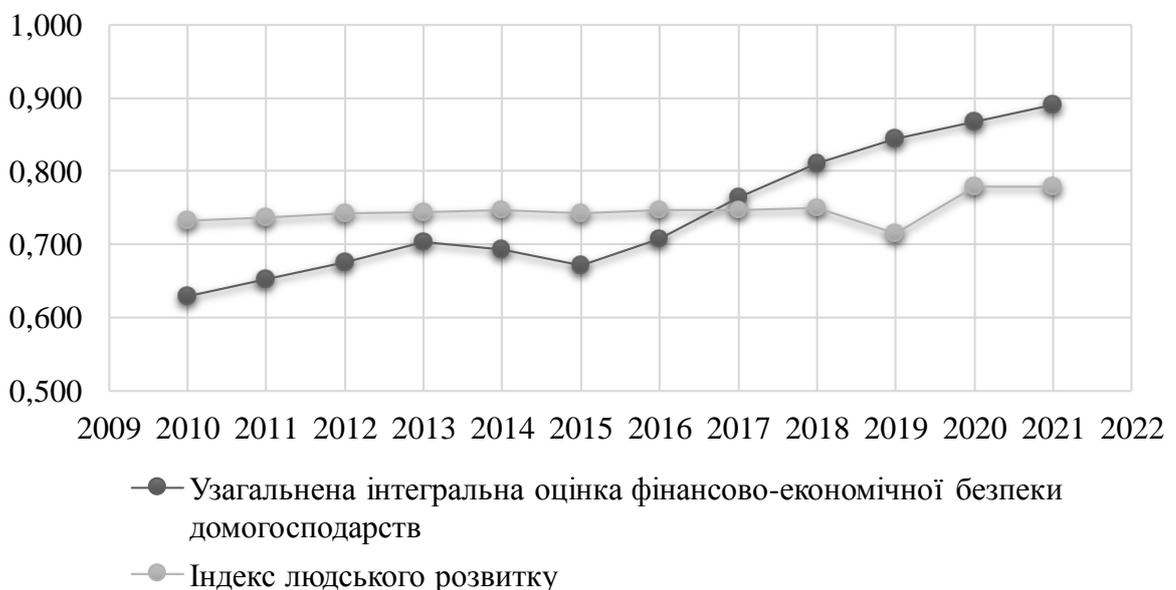

Рис. 2.13. Порівняльна динаміка інтегрального показника рівня фінансової безпеки домогосподарств в Україні та Індексу людського розвитку за 2010-2021 рр.

Варто відмітити, що динаміка інтегрального показника рівня фінансової безпеки домогосподарств та Індексу людського розвитку в Україні є подібною, навіть коли мова йде про погіршення показників України у 2013-2015 роках та їх покращення у 2018-2021 роках. Це можна вважати свідченням правомірності застосування запропонованого нами науково-методичного підходу до оцінювання фінансової безпеки домогосподарств та сформованої сукупності вихідних індикаторів.

Отже, рівень фінансової безпеки домогосподарств відображає державну політику (соціальну, податкову, бюджетну, освітню), впроваджені заходи, прийняті рішення, рівень гарантування безпеки, ефективність запроваджених систем та їх механізмів дії (пенсійна, медична, судова), реформ тощо.

На основі розрахованих індикаторів зазначимо, що найбільшої уваги з боку держави вимагає необхідність підвищення соціальної та продовольчої безпеки домогосподарств, рівня яких значною мірою знаходяться поза впливом державних органів влади, зокрема доцільно спершу розглянути методи впливу задля покращення стану продовольчої безпеки через врегулювання цін, оскільки більшість домогосподарств не мали змоги придбати основні товари через їх нестачу, що було спровоковано створенням, населенням країни, штучного попиту під час пандемії COVID – 19. Виявлені проблеми суттєво загострилися через гуманітарну кризу у 2022 році, яка викликана широкомасштабною війною, що підтверджує пріоритетність підвищення рівня соціальної й продовольчої складової фінансової безпеки домогосподарств в Україні

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Підвищення фінансової грамотності як передумова забезпечення фінансової безпеки домогосподарств

Формування та раціональне використання фінансових ресурсів є головною детермінантою фінансової безпеки на будь-якому рівні суспільної ієрархії. На нано-рівні фінансова грамотності населення безумовно є передумовою забезпечення фінансової безпеки домогосподарств. Під фінансовою грамотністю розуміють сукупність у населення теоретичних знань із основ фінансів, а також його здатність використовувати ці знання на практиці.

Забезпечення фінансових інтересів домогосподарства і його здатності адаптуватися та зберігати стійкість до викликів і загроз, безумовно, залежить від уміння суб'єктів, що входять до домогосподарства, ефективно управляти власними фінансами, здійснювати облік доходів та витрат домогосподарства, орієнтуватися в особливостях різноманітних фінансових продуктів та послуг, здійснювати моніторинг актуальної інформації щодо ситуації на фінансових ринках, приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг та нести відповідальність за такі рішення [59].

Освіта та просвітницька робота у цій галузі серед населення може сприяти глобальному економічному зростанню та сталому розвитку шляхом покращення доступу до фінансових послуг, підвищення добробуту населення та формуванню фінансової безпеки домогосподарств. Політика у сфері фінансової освіти може сприяти досягненню ширших економічних та соціальних результатів шляхом підвищення стійкості споживачів до великих фінансових потрясінь. Знання основних понять фінансової грамотності дає змогу громадянам (членам домогосподарства) уникнути великої кількості

помилки, наприклад при складанні сімейного бюджету, підвищує рівень фінансової обізнаності населення (кожної особистості) та допоможе вирішити ті чи інші задачі у цілій низці фінансово-економічних питань.

Останні дослідження показали, що рівень фінансової грамотності українців є досить низьким. Домогосподарства в Україні, зокрема їхніх учасників, тобто громадян країни, не можна назвати фінансово обізнаними, оскільки питання про правильне інвестування коштів чи планування надходжень/витрачання на довгострокову перспективу, майже не торкалися в епоху коли зростали їхні батьки.

За дослідженнями Гаврилко Т. Україну за рівнем фінансової грамотності дорослих випереджує навіть одна з найбідніших африканських країн – Зімбабве, де показник фінансової грамотності становить 41%; водночас Україна займає кращу позицію порівняно з такими країнами, як Італія (37%), Росія (38%), Туреччина (24%). Світовими лідерами за рівнем грамотності є Норвегія, Данія і Швеція – 71% дорослого населення фінансово грамотні. Інші країни за рівнем фінансової грамотності розташувалися так: Ізраїль (68%), Канада (68%), Великобританія (67%), Нідерланди (66%), Німеччина (66%), Австралія (64%), Фінляндія (63%). Останні позиції в рейтингу займають Афганістан (14%), Албанія (14%) та Ємен (13%) [63].

Підтвердженням низького рівня фінансової грамотності є те, що гроші в населення досить часто зберігаються у гаманцях чи, якщо виплати заробітної плати відбуваються на банківську картку, залишаються на банківській картці, а такі шляхи як примноження свого капіталу за допомогою депозитів чи інвестування шляхом купівлі-продажу акцій чи облігацій до цього часу залишаються дивними та невідомими для більшості громадян нашої країни. Саме тому вони не звикли примножувати свій капітал, а численні обвали і кризи тільки зміцнили недовіру до банків. Українці не користуються різними фінансовими послугами. І не тому, що такої потреби немає, просто не розуміють, як усе це працює, і навіть не здогадуються про них.

Рівень довіри населення України до вітчизняного фінансового сектору є вкрай низьким, відбувається система зміна інформаційного контенту щодо фінансових продуктів та інструментів, а системна криза в країні у більшості негативно позначається саме на добробуті домогосподарств, незважаючи на просвітницьку роботу освітніх закладів, громадських організацій, Міністерства освіти і науки України, Національного банку України, центрів зайнятості та батьків, котрі займаються фінансовою освітою громадян. Так, Національний банк щорічно організовує низку заходів по різних містах України, присвячених підвищенню фінансової обізнаності населення і, зокрема, молоді. Остання подія проходила у березні 2021 року у рамках Global Money Week (Всесвітній тиждень грошей) — щорічної міжнародної інформаційної кампанії, що включає заходи на фінансову тематику для дітей та молоді. У межах фестивалю проводились онлайн інтерактивні заняття, тренінги, Kahoot!-вечірки для школярів і студентів університетів. Тематика подій була присвячена фінансовій грамотності і більша частина питань торкалась функціонування банківської сфери [60].

Довіра до фінансового ринку, фінансових послуг впродовж кількох поколінь втрачалася і наразі немає позитивної динаміки з приводу цього питання. Основні причини цього наступні:

- у післявоєнні роки дискредитоване придбання населенням облігацій внутрішнього державного займу на сотні мільярдів рублів, зовсім знецінених через декілька десятиліть на момент їх погашення;

- грошова реформа 1961 року та обмін банкнот номіналом сто рублів призвели до чергових втрат заощаджень населення в державних банках та особливо тих, які зберігалися в домашніх умовах;

- втрата населенням України коштів у Ощадбанку СРСР у зв'язку з розпадом СРСР [61];

- втрати населення в новітній період, з набуттям Україною незалежності (економічних криз 1998 р., 2008 р. і 2014 р. та у зв'язку з так званим «банкопадом»);

– втрата населенням коштів внаслідок фінансових пірамід та коштів, інвестованих будівельним компаніям у будівництво нового житла.

За даними Українського центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова, наприкінці 2020 року рівень довіри до Національного банку України, а також до інших комерційних банків не був високим (рис. 3.1).

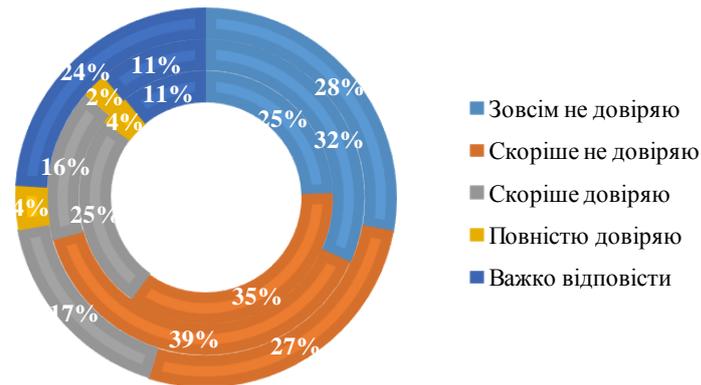

Рис. 3.1. Результати соціологічного дослідження рівня довіри українців до Національного банку України, а також до інших комерційних банків у 2021 році

Таким чином, прослідковується негативна динаміка рівня довіри до фінансових інститутів в Україні, що засвідчує недостатність рівня фінансової обізнаності громадян, а і відповідно домогосподарств в Україні. Важливо зазначити, що рівень довіри залежить від вікової категорії. Наприклад, звички «міленіалів» у фінансовому світі активно вивчаються. Згідно з останнім опитуванням, проведеним Blockchain Capital, 30% людей у віці від 18 до 34 років, швидше за все, вкладуть 1000 доларів у біткойни, а не у державні облігації або акції. У цьому ж дослідженні також зазначається, що 42% «міленіалів» знайомі з біткойнами, порівняно з 15% серед людей старших за 65 років. Так, за проведеним дослідженням проекту USAID «Трансформація фінансового сектору», який виконується компанією DAI Global LLC було зазначено, що найнижчий індекс фінансової грамотності зафіксовано у віковій групі старше 60 років (11,6 балів). Проте, обізнаність з

фінансових питань осіб старше 60 років в Україні є вищою, ніж в таких країнах, як Італія, Грузія, Північна Македонія, Чорногорія, Румунія, Мальта, Перу і Колумбія. Молодь у віці 18-29 років в Україні у 2021 р. отримала бал з фінансової грамотності 12 балів і таким чином найбільш проблемною вікова категорія – 18-19 років, і відповідно, молодь молодшого віку [62]. Особливий фокус – учні закладів спеціальної технічної освіти, а також робота з особами старшими за 60 років, які мають не тільки низький рівень фінансової грамотності, але й залишаються осторонь фінансової системи через низький рівень фінансової інклюзії [62].

Однак, при дослідженні персональних фінансів необхідно підкреслити взаємозв'язок між індивідами та фінансовими інституціями, які могли б допомогти правильно управляти персональними фінансами. У наш час світові фінансові інституції пропонують споживачам фінансових продуктів безліч можливостей, водночас підвищується рівень невизначеності, що збільшує важливість довіри у таких відносинах. Через посилення фінансової грамотності фінансові інститути намагаються підвищити довіру населення до себе і, як наслідок, збільшити користування фінансовими продуктами.

У звіті результатів дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні», яке проходило у 2019 році у рамках проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» зазначено: «Сприятливе середовище для фінансового сектору будь-якої країни здебільшого ґрунтується на двох головних компонентах: 1) достатність законодавчої, регуляторної та наглядової бази фінансових ринків і 2) рівень довіри населення до фінансових установ та ринкової практики» [64]. Навчання фінансовій грамотності та адекватне нормативне забезпечення прав споживачів є ключовими елементами посилення спроможності споживачів фінансових послуг. Спираючись на результати цього загальнонаціонального дослідження, Україні потрібно зосередити увагу на грамотності споживачів та захисті їх прав як на інструментарій підтримки та подальшого розвитку ринків фінансових послуг [65, с. 17].

Загалом, підвищення фінансової грамотності передбачає впровадження системи освітніх та просвітницьких заходів, цілями якої є формування навичок управління особистими фінансами у повсякденному житті різних категорій населення.

Робота із підвищення фінансової грамотності, як передумови забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, має здійснюватися з урахуванням віку слухачів (молодь, громадяни працездатного віку, пенсіонери), рівня освіти, місця проживання (сільська місцевість та міста) тощо. Ймовірно, робота з підвищення рівня фінансової грамотності населення може відбуватися як у форматах коротких курсів для певної категорії громадян так і у формі певного курсу економічної освіти в закладах освіти I – IV рівня акредитації. Рішення організаційно-методичних питань з підготовки консультантів-методистів та проведення курсів фінансової грамотності слід було б покласти на регіональні консультативно-методичні центри з підвищення фінансової грамотності дорослого населення.

Перспективним напрямком підвищення фінансової грамотності може бути створення кластерних форм, які включають бізнес, банки, освітні установи різних рівнів, які реалізовуватимуть програмно-цільові методи навчання. Відповідно реалізація державної стратегії підвищення фінансової грамотності населення може бути заснована на приватно державницьких партнерських відносинах [66]. Основна ж тематика проведення таких курсів та програм має включати теми щодо: планування особистого бюджету, взаємовідносини з банками та іншими фінансовими установами, страхування та пенсійного накопичення, оподаткування, різних напрямів інвестування тощо.

Доцільним було б запрошувати для проведення окремих лекцій практикуючих фахівців, експертів з банків, пенсійного фонду, страхових компаній тощо. Це дозволило б слухачам отримати компетентні відповіді на наболілі питання. Зауважимо, що в багатьох країнах світу програми та

проекти з підвищення фінансової грамотності населення покликані сприяти формуванню національної філософії «опори на власні сили» [66].

На жаль, численні дослідження та опитування лише підтверджують глобальне нерозуміння необхідності фінансової грамотності, незважаючи на взаємозв'язок цієї освіти та свого власного благополуччя. Половина респондентів має недостатні знання для проходження тестування з фінансових питань, які необхідні для розуміння базових економічних систем.

Так, з проблемою підвищення фінансової грамотності населення тісно пов'язане питання нестачі кваліфікованих кадрів, прикладом цього є, те що у західних країнах для того щоб розібратися у власних фінансових справах (питаннях) людині допомагають спеціально підготовлені фінансові аналітики (консультанти), які надають кваліфіковані поради стосовно ефективного управління особистими фінансами громадян. На противагу в Україні, на жаль, спеціальні фінансові служби, які б консультували домогосподарство з питань ефективного ведення їхніх фінансових справ, в сучасних умовах не набули належного розвитку.

Також, на разі проведення інформаційно-освітньої роботи серед населення стосовно роз'яснення переваг та ймовірних ризиків при використанні тих чи інших фінансових інструментів є особливо актуальним в сучасних умовах. З цією метою доцільним бачать експерти створення спеціалізованого інформаційного ресурсу для нефахових інвесторів в Інтернеті; відкриття короткострокових курсів для населення з активним залученням професійних учасників ринку до фінансування таких освітніх проектів при одночасному збереженні жорсткого державного контролю за об'єктивністю та незалежністю підготовлюваних програм, здійснюваних оцінок та рекомендацій; створення відповідної соціальної реклами; викладання основ особистих фінансів у шкільних освітніх програмах та у вищих закладах тощо [67, с. 145]. У контексті зазначеного доцільним буде за необхідне реалізувати наступну концепцію розвитку фінансової грамотності в Україні (рис. 3.2).

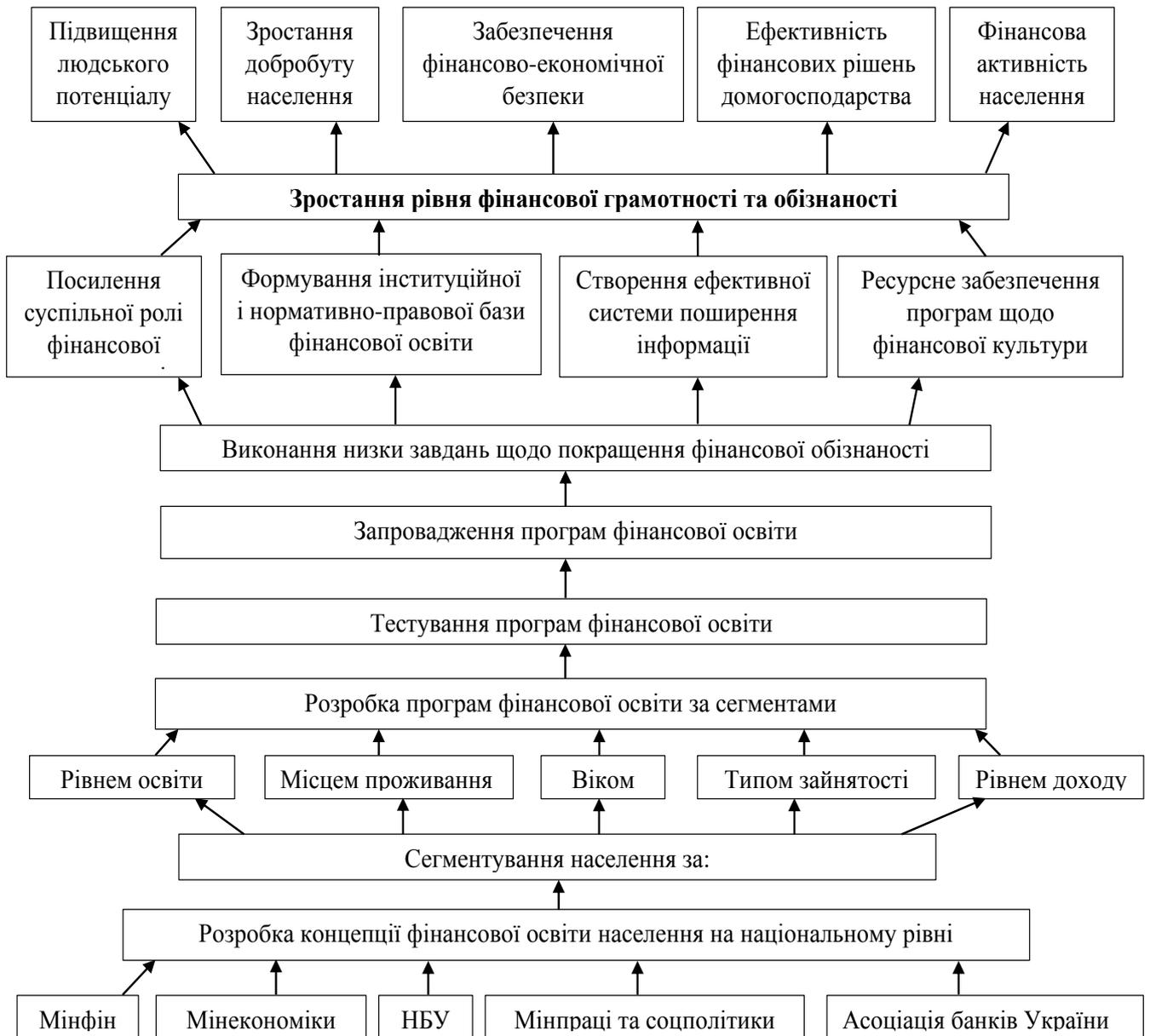

Рис. 3.2. Концепція розвитку фінансової грамотності в Україні

Фінансова грамотність є важливим елементом комплексу політичних заходів фінансової стабільності і справедливо розглядається поряд із ринковим регулюванням, наглядом та захистом прав споживачів фінансових послуг. Освіта в цій галузі може сприяти глобальному економічному зростанню та сталому розвитку шляхом покращення доступу до фінансових послуг та підвищення добробуту всього населення, відповідно і домогосподарств країни. Також підвищення рівня фінансової грамотності в усьому світі може допомогти подолати соціально-економічні розриви та

нерівності між країнами та, зокрема в середині самої країни, таким чином це призведе до створення більш всебічного суспільства для всіх в цілому. Політика у сфері фінансової освіти має досягатися шляхом підвищення стійкості споживачів до значних фінансових потрясінь.

Зазначимо, що на разі є вкрай важливим, щоб державні та приватні установи стимулювали один одного задля покращення здійснювання програми, з сприяння до ефективного розвитку фінансових можливостей та використовували заходи, спрямовані на зміну поведінки суспільства. Необхідним є, також, звернути особливу увагу на той факт, що потрібна координація з боку фахівців – оскільки складність та різноманітність продуктів та послуг забезпечує дезорієнтацію та відстороненість з боку населення, що й спричиняє, багато в чому низькі показники фінансової освіченості з боку респондентів.

3.2. Специфіка забезпечення фінансової безпеки домогосподарств у кризових умовах

Військове вторгнення на територію України, ведення бойових дій, наслідки пандемії та інші глобальні виклики дестабілізують значну частину світової економіки, наслідки неадекватної фінансової освіти оголюють лінії розлому суспільства, не готового до подолання серйозних фінансових проблем. У цей період невизначеності критично важливо мати можливість продумати та обачно приймати фінансові рішення для свого власного майбутнього та своєї сім'ї.

Одним із ключових питань, яке необхідно вирішити для побудови ефективної та сталої економіки є забезпечення національної економіки інвестиційними ресурсами, адже стабільне зростання економіки неможливе без залучення інвестиційних ресурсів. Джерелом цих ресурсів виступають національні заощадження, що займають особливе місце в системі економічних процесів, оскільки зачіпають інтереси багатьох економічних

суб'єктів: домашніх господарств, кредитно-банківської системи, підприємств, держави. З одного боку, заощадження – важливий показник рівня життя населення, з іншого – джерело інвестицій [87].

Національна економіка в кризових умовах змушена головним чином орієнтуватися на внутрішні джерела інвестицій, оскільки, відтік іноземних інвестицій в умовах війни суттєвий і прогнозований. Іноземні інвестори дуже чутливі до нестабільності економічної та політичної ситуації. До того ж непередбачуваність дій держави щодо регулювання інвестиційних процесів, складна система ведення бізнесу віддаляють бажання іноземного інвестора щодо здійснення інвестицій.

Варто констатувати, що в Україні наявний значний нереалізований фінансовий потенціал фізичних осіб, оскільки в умовах гострого дефіциту інвестиційних ресурсів залучення заощаджень цієї категорії позичальників у національну економіку набуває особливого значення, так як може активізувати інноваційний розвиток країни. Оскільки заощадження домогосподарств є пріоритетним джерелом внутрішніх інвестицій, яке не використовується на повну міру та має великий потенціал, варто детально розглянути їх в контексті забезпечення не лише фінансової безпеки самих домогосподарств, а й фінансової безпеки держави в цілому.

Загалом, забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств спрямоване на підвищення їх фінансових можливостей та економічну стабільність. До основних напрямів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, в цей, на разі, складний час що зумовлений наслідками пандемії та військовою агресією з боку російської федерації, веденням бойових дій на території України доцільно віднести:

- 1) збільшення доходів домогосподарств;
- 2) балансування доходів і витрат домогосподарств, як один із результатів підвищення фінансової грамотності населення;
- 3) використання самострахування;

4) страхування з залученням страхових продуктів відповідних компаній, що здійснюють цей вид діяльності;

5) правовий захист та захист інтересів домашніх господарств.

Перший напрямом передбачене здійснення низки заходів щодо збільшення доходів задля цього домашньому господарству необхідно здійснити наступні дії:

1. Пошук більше високооплачуваної трудової діяльності рекомендовано за фахом, але якщо не має вищої освіти, то доцільно змінити напрям трудової діяльності.

2. Створити приватний бізнес, що в свою чергу призведе до отримання доходів від підприємницької діяльності. Залучати до діяльності не лише власні кошти, але і запозичені фінансові ресурси.

3. Здійснити диверсифікацію джерел доходів. Пошук нових джерел доходів, що забезпечать збільшення загальної суми коштів родини (членів домогосподарства). Виявити потенційні джерела доходів та прийняти зважені фінансові рішення щодо їх реалізації.

4. Залучати прибуткові фінансові інструменти задля подальшого отримання, так званих, пасивних доходів від власності, інвестування коштів та інші.

Другий напрямок передбачає, що домогосподарствам вкрай важливим є здійснювати балансування доходів та витрат, тобто здійснювати «бюджетування діяльності домогосподарств». Так, у рамках цього напрямку важливим є здійснення планування як доходів, так і витрат домогосподарства, зокрема його членів (учасників). Визначення щотижневих доходів і витрати учасників домашнього господарства дає змогу скласти плани доходів та витрат домогосподарства на коротко-, середньо- і довгострокові періоди, тобто на місяць, квартал, рік тощо.

Так, у розрізі загального (зведеного) плану доходів і витрат доцільно виокремити такі напрями використання фінансових ресурсів:

1) витрати, спрямовані на забезпечення головних потреб пов'язаних з життєдіяльністю членів домогосподарства (харчування, одяг, взуття, побутова техніка, меблі, транспорт тощо);

2) витрати, спрямовані на духовний розвиток, культурний відпочинок, розважальні заходи;

3) витрати, на здійснення обов'язкових платежів;

4) витрати, зумовлені погашенням боргів (поточних залучених кредитів);

5) витрати, з забезпечення фінансової безпеки (страхові премії).

Як бачимо, планування майбутніх витрат домогосподарств у рамках їх доходів створює можливості не лише на збільшення добробуту за рахунок зростання їхнього прибутку, а й допомагає вчасно реалізувати поставлені перед собою цілі.

Третім напрямом забезпечення фінансової безпеки є здійснення самострахування домогосподарств, що передбачає:

1) сформувати резерв власних коштів домогосподарства, який матиме коротко-, середньо- і довгостроковий характер;

2) здійснення функції ззабезпечення захисту за допомогою сформованого резерву з залученням ощадних фінансових інструментів;

3) приймати раціональні, зважені фінансові рішення у рамках величини доходів і/ або фінансових ресурсів;

4) уникати ситуацій, можливої втрати частини доходів або фінансових ресурсів;

5) зважено і раціонально приймати фінансові рішення щодо розміщення фінансових ресурсів.

Формування фінансових резервів передбачає створення цільових і нецільових фондів домогосподарства, які мають коротко-, середньо- і довгостроковий характер. Так, цільові фонди створюються задля досягнення тієї чи іншої конкретної цілі (наприклад, фонд з ремонту житла, фонд на відпустку, фонд з проведення весілля і т. д.). Нецільові фонди це ,так звані,

«кошти (резерви) на чорний день», які не мають конкретної цілі з використання, але створюються для фінансування непередбачених потреб, це витрати при настанні несприятливих подій в життєдіяльності домашнього господарства (хвороба, умисне і ненавмисне нанесення збитку майну домогосподарства, збиток від стихійних лих тощо).

Оскільки формування фінансових резервів домогосподарств відбувається за рахунок чистого прибутку та розподіляється на встановлені цілі самими учасниками домашнього господарства та відповідно використовується задля подальшого досягнення цих цілей доцільно розглянути схему формування цих резервів (див. рис. 3.3).

Рис. 3.3. Формування резервів самострахування домогосподарствами

Домогосподарства можуть самостійно встановлювати розміри відрахувань з чистого прибутку, які можуть бути як фіксовані, так і в

процентному співвідношенні. Так, вирахування можуть бути як щотижневі, щомісячні, щоквартальні тощо.

Сформовані резерви самострахування здебільшого є заощадженнями домогосподарств, які залежать від цілі спрямування та можуть бути розміщені як фінансові активи (наявні фінансові кошти в національній та іноземній валюті, депозити у національній та іноземній валюті, цінні папери та інші) і нефінансові активи (рухоме, нерухоме майно, людський капітал, тощо).

Основою для формування фінансової безпеки домогосподарств є вкладення коштів у людський капітал (інтелект, здоров'я, знання, якісна і продуктивна праця і якість життя). Ці вкладення коштів домогосподарств в майбутньому призводять до збільшення їх доходів.

Оскільки будь-які кошти схильні до інфляції, доцільним є залучення ощадних фінансових інструментів з метою їх подальшого збереження або, як пасивний дохід, примноження розміру сформованих цільових і нецільових фондів. Домогосподарства отримують поточний дохід, витрачаючи його на споживання і заощаджуючи залишок через вплив ощадних мотивів. Заощадження домогосподарств є надзвичайно різноманітними за своїм складом, що відповідно зумовлює велику кількість фінансових інструментів їх залучення до сучасних інвестиційних процесів. Так, за формою розміщення домогосподарства заощаджують дохід у двох формах:

- 1) неорганізовані заощадження зберігаються у населення (готівка (національна або іноземна валюта), коштовності, дорогоцінні метали тощо);
- 2) організовані заощадження характеризуються тим, що їх мобілізацію і розміщення здійснюються за допомогою банківських установ або фінансово-кредитних спілок (інші форми заощадження, зокрема банківські депозити або купівля акцій).

Основними інструментами заощаджень домогосподарств на фінансовому ринку України є: готівка у національній та іноземних валютах, банківські депозити, кошти на рахунках у небанківських фінансово-

кредитних установах (кредитних спілках, страхових компаніях, недержавних пенсійних фондах), цінні папери, золото тощо.

Характерними та незмінними для населення України є чинники, які впливають на ощадну активність, одним з яких є очікування домогосподарств щодо динаміки цін і кількості товарів на ринку. Якщо домогосподарство припускає ріст цін на певні ресурси або їх дефіцит на ринку, очікується, що його поточне споживання збільшиться, в наслідку чого, заощадження зменшаться. Ще одним чинником, який несе вагомий вплив в заощаджувальну частину бюджету домогосподарств – податкові ставки. При їх збільшенні, зменшується дохід кінцевого використання домогосподарств і в висновку чого, скорочує їхнє споживання і заощадження [74].

На сьогодні більш популярним і найбільш привабливим для українців інструментом заощаджень залишатися банківські депозити, що зумовлено насамперед тим, що банківські установи забезпечують отримання стабільних доходів та пропонують інші численні супутні послуги для різних суб'єктів економіки в цілому. Зокрема, держава гарантує відшкодування депозитних вкладів населення, за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Однак не слід забувати і про певні недоліки розміщення коштів на банківських депозитних рахунках, а саме: невисокий рівень дохідності, що, як правило, ледь перебиває інфляційне знецінення депозитних коштів, втрата доходів при достроковому знятті коштів, невідшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів, більших за встановлену законом суму.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом. Фонд відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, станом на кінець дня, що передує дню початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладами, встановленого на цей день, незалежно від

кількості вкладів в одному банку. Сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладом не може бути меншою 200000 гривень.

Слід зазначити, що в умовах фінансової кризи найбільш стійкими у контексті збереження є депозити у дорогоцінних металах, оскільки такі метали традиційно користуються довірою населення та їхня вартість поступово зростає. Крім того, їхньою перевагою також є і те, що в період кризи продаж банківськими установами іноземної валюти нерідко призупиняється, тоді як банківських металів – ні. Однак варто наголосити, що заощадження на основі банківських металів в основному здійснюються з метою отримання прибутку та у деяких випадках для забезпечення майбутніх планових витрат. Проте світовий досвід підтверджує тезу про те, що ця форма вкладень є найбільш ефективною у довгостроковій перспективі [77].

Окрім банківських установ вітчизняні домогосподарства можуть вкладати свої тимчасово вільні кошти і у небанківські фінансово-кредитні інституції (кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії зі страхування життя). Передумовами для розвитку більшості небанківських фінансово-кредитних інституцій традиційно вважаються ті ніші, які неспроможні зайняти банківські установи. І хоча діяльність цих установ із залучення заощаджень домогосподарств є менш потужною у порівнянні з банками, та вони все ж продовжують активно співпрацювати із сектором домогосподарств [75]. У сучасних реаліях заощадження домогосподарств за допомогою страхування життя теж можуть слугувати джерелом довгострокових інвестицій. Однак слід наголосити, що з огляду на події, які відбуваються упродовж останніх років в Україні, характеризується певними негативними тенденціями. Про це свідчить: загальне зниження вартості активів страхових компаній, зменшення їх ліквідності, особливо активів, розміщених у банківських установах (НБУ визнано неплатоспроможними близько 100 банків) та на фондовому ринку; втрата доступу до такого активу як нерухоме майно, розташоване на тимчасово окупованих

територіях України (Крим, Донецьк, Луганськ); істотне зростання витрат на забезпечення виконання страхових зобов'язань у зв'язку зі значною девальвацією національної валюти. Сьогодні лише компанії, які упродовж останніх років здійснювали помірковану консервативну інвестиційну політику, мають належний запас фінансової міцності для нівелювання ризиків, що настали [78]. Отже, страховий ринок України потребує рішучих та скоординованих дій з популяризації діяльності страхових компаній як інструменту залучення заощаджень вітчизняних домогосподарств на фінансовий ринок України.

Однак доводиться визнати, що обсяги валових страхових премій зі страхування життя значно перевищують обсяги валових страхових виплат, що свідчить про те, що в сучасних умовах діяльність страхових компаній передусім спрямована на отримання прибутку, а не на покращення фінансового стану застрахованих осіб. Вважаємо, що основною причиною стримування розвитку страхування життя в Україні є саме недовіра населення до страхових компаній.

Також важливим чинником для розвитку страхування життя є рівень доходів населення загалом і заробітної плати зокрема, адже відомо, що формування добровільного ринку страхування життя в розвинених країнах світу розпочалося із досягнення величини заробітної плати у розмірі 500 дол. США на місяць []. Отже, якщо середньомісячна заробітна плата громадян становитиме менше зазначеної суми, то масового страхування життя в державі не слід очікувати. В Україні навіть у 2021 році цей показник реально не сягає вищезазначеного показника у 500 дол. США. Як наслідок для пересічного українця платіж на страхування життя зазвичай належить до групи так званих «відкладених» потреб, які досить болісно дадуть про себе знати в майбутньому і часто не усвідомлюються громадянами сьогодні.

Визначимо, що підгалузь страхування життя в Україні необхідно реформувати, враховуючи при цьому її теперішній стан, соціальне значення, а також притаманний їй потужний інвестиційний потенціал. Саме тому

найближчими пріоритетами у регулюванні ринку страхування життя мають стати: відновлення довіри громадян до цього виду страхування; впровадження європейських принципів регулювання страхової діяльності; забезпечення прозорості страхового ринку шляхом забезпечення достовірної та регулярної фінансової звітності; капіталізація сектора тощо.

Обґрунтовуючи четвертий напрям діяльності щодо подальшого забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, яким є страхування з залученням можливостей страхових компаній та організацій (тобто зовнішнє страхування) домашніх господарств, яке представлено: загальнообов'язковим державним страхуванням, корпоративним страхуванням та добровільним страхуванням домогосподарств.

Держава забезпечує фінансовий захист домогосподарств за допомогою формування відповідних цільових соціальних фондів. В Україні чотири: Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Формування цих фондів відбувається, в першу чергу, від єдиного соціального внеску домашніх господарств – найманих працівників; а також за рахунок обов'язкових відрахувань працедавців і дрібних приватних підприємців.

Необхідність забезпечення страхового захисту домогосподарств за рахунок держави у контексті забезпечення їхньої фінансової безпеки обумовлено рядом причин, які наведено на рис. 3.4. Перш за все, домашнє господарство не завжди застраховане від настання таких страхових випадків, як тимчасова втрата працездатності, втрата роботи, унаслідок скорочення робочих місць, нещасних випадків на виробництві, настання пенсійного віку. Оскільки ці події несуть за собою ризик втрати доходу або його частини, підтримка з боку держави для домашнього господарства є необхідною.

Рис. 3.4. Значення державного обов'язкового страхування у забезпеченні фінансової безпеки домогосподарств у кризових умовах

Крім цього відсутність необхідних фінансових ресурсів не дозволяє забезпечити страховий захист членів домогосподарства за рахунок соціальної підтримки громадських організацій. У той же час, держава надає всеосяжний за характером захист, тоді як громадські організації, вибірково (тобто, оцінюючи стан, і надає перевагу тим, хто має більшу потребу). А зменшення ризиків за рахунок добровільного особистого страхування не завжди можливе, оскільки у більшості домогосподарств, на жаль, відсутня необхідна кількість коштів для оплати страхових внесків, які є достатньо високими. В свою чергу при державному обов'язковому страхуванні охоплюється значна більшість домогосподарств із різними рівнями доходів.

На сучасному етапі держава не може повністю забезпечувати фінансовий захист домогосподарств, тому сукупність всіх ризиків повинна бути забезпечуватися за рахунок колективного страхування. Як показує світовий досвід, страхування фінансових ризиків, пов'язаних з життям і здоров'ям людей, доцільно розподілити між державою, підприємствами та

домашніми господарствами, це надасть можливість сформувати повний страховий захист членів домогосподарств.

У нашій країні існує досвід корпоративного страхування. «Серед всієї різноманітності страхових корпоративних програм умовно можна виділити три види: пенсійне страхування, накопичувальне страхування життя і добровільне медичне страхування [82]». Виграє від даного виду страхування як працедавець, так і населення- наймані працівники. Працівник в даному випадку, отримує страховий захист в особистому страхуванні за рахунок коштів підприємства. Працедавець отримує таку перевагу, як ефект програми «Золоті наручники», суть якого полягає в тому, що підприємство обумовлює накопичувальну програму і соціальні пільги для людини при прийомі на роботу, а потім надає йому вибір – продовжувати кар'єру в цій компанії, або перервати трудову діяльність з пропорційною виплатою, або відсутністю її, згідно до угодою [76].

В умовах, коли держава і підприємства не можуть в повній мірі забезпечити страховий захист і всі пов'язані витрати з настанням страхових випадків, переносяться на «плечі» членів (учасників) домогосподарств, виникає необхідність самостійно забезпечити страховий захист за рахунок добровільного страхування [76]. Задля цього домогосподарствам доцільно запропонувати таку модель страхового портфелю, який буде в змозі забезпечити захистити домогосподарства від ризиків, які спричиняє сьогодення.

Ідеальна модель страхового портфелю домогосподарства передбачає поєднання двох форм страхування (обов'язкового і добровільного) зокрема обумовлюючи значну кількості договорів у різних галузях страхування: особисте страхування, майнове, соціальне, відповідальності, фінансових ризиків. Така модель страхового портфелю не доступна для рядового домашнього господарства, оскільки передбачає великі фінансові витрати на його формування по придбанню великої кількості страхових послуг. Відтак, задля формування індивідуального страхового портфелю

домогосподарству доцільно самостійно визначити рівень страхового ризику і надати перевагу саме тому виду страхування, який несе найбільший ризик у тій чи іншій ситуації, що склалася.

П'ятим напрямом забезпечення фінансової безпеки обумовлений забезпеченням правового захисту. Так, правовий захист домогосподарства здійснюється за рахунок нормативно-правових актів, що приймаються на рівні держави. Відповідні правові акти забезпечують регулювання відносин у сфері діяльності домашніх господарств. Суб'єктами забезпечення правового захисту у розрізі фінансової безпеки домашніх господарств виступають: 1) держава в особі відповідних органів, що здійснюють контроль і нагляд за виконанням таких актів; 2) підприємства, установи, організації, які є виконавцями відповідних актів; 3) домашні господарства, які в процесі своєї діяльності є виконавцями відповідних актів.

Удосконалення нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки домогосподарств, на наш погляд, повинно включати розробку концепції і законодавчого нормування:

- розробити програму доступних кредитів для домогосподарств, представників мікропідприємств за рахунок надання пільгових і безвідсоткових кредитів, з залученням кредитних спілок, товариств взаємного кредитування тощо;

- реалізувати програми започаткування бізнесу домогосподарствами, за допомогою діяльності центрів зайнятості, задля подальшої присутності малих підприємств на ринку;

- переглянути існуючі нормативні вимоги щодо кредитного процесу, спрощення і стандартизація процедури розгляду заявок на отримання позики та процесу видачі кредитів домогосподарствам, що здійснюють підприємницьку діяльність (розробка загальних вимог до процесів кредитування усіма банками, стандартизація переліку необхідних документів);

- створити та налагодити систему start-up кредитування (кредити «з нуля») для домогосподарств, що працюють у сфері малого бізнесу;
- розвинути інфраструктуру ринку інвестицій за рахунок створення розгалуженої мережі інновацій, зокрема інноваційних фінансових установ, інноваційних банків тощо.

Задля забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в край важливим є мати високий рівень освіти, а саме фінансової освіти. Уміння управляти власними та сімейними коштами підвищить добробут домогосподарства, а обізнаність у асортименті фінансових послуг дозволить активніше використовувати можливості на фінансовому ринку.

Наслідки низької фінансової грамотності населення проявляються у неправильному виборі банку чи засобу накопичення коштів, а як слідство до можливих втрат коштів, неефективному розподілі заощаджень тощо. Неграмотність та недовіра громадян до фінансових ринків, нерозуміння контрактних відносин та фундаментальних основ фінансової системи також стримують розвиток підприємницької діяльності і малого бізнесу.

Стабільний розвиток економіки залежить не тільки від впровадження найефективніших технологій та інновацій, але й від того, наскільки населення спроможне їх використовувати та взагалі розуміти. З нашого погляду, держава повинна сприяти формуванню у кожного громадянина постійної потреби у підвищенні свого рівня фінансової грамотності, організувати систему безперервної фінансової освіти, зокрема, через дистанційне навчання, особливо у умовах сьогодення.

Державна політика розвитку безперервної освіти має бути спрямована на інтеграцію України до європейського освітнього простору; розширення спектру форм і методів безперервної освіти за участі працедавців та освітніх закладів; налагодження співпраці з провідними міжнародними університетами та організаціями у сфері запровадження новітніх методів навчання та фахових освітніх програм.

Отже, у рамках кардинальних та динамічних змін, які відбуваються в Україні, фінансова безпека домогосподарства у майбутньому багато у чому залежить від рішень, прийнятих сьогодні. Формування й запровадження системи забезпечення фінансової безпеки домогосподарств передбачає необхідність розробки та реалізації на державному рівні управління заходів щодо забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.

Система заходів щодо удосконалення формування фінансових ресурсів домогосподарств має бути спрямована на підвищення їх фінансових можливостей та досягнення фінансово-економічної стабільності, а відтак, їх фінансової безпеки.

Запропоновані напрями із забезпечення фінансової безпеки домогосподарств є взаємозалежними і взаємодоповнюючими факторами, які охоплюють всі сфери діяльності домогосподарств. Тільки за умови повного виконання рекомендацій забезпечується подальше підвищення рівня фінансової безпеки домогосподарств.

ВИСНОВКИ

У процесі написання випускної роботи було визначено теоретичні основи формування фінансової безпеки домогосподарств. Узагальнено сутність фінансової безпеки домогосподарств, під якою варто розуміти захищеність суб'єктів фінансово-економічних відносин на рівні домогосподарства та кожного громадянина (члена домогосподарства) від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко адаптуватися до несприятливих, а інколи й руйнівних умов зовнішнього середовища. Досліджено, що фінансова безпека домогосподарств є невід'ємною частиною їхньої економічної безпеки і, у свою чергу, складається із майнової безпеки, соціальної адаптації домогосподарств, інформаційної та продовольчої безпеки.

Охарактеризовано значення формування фінансової безпеки домогосподарств у сучасних нестабільних умовах, оскільки саме домогосподарства, у порівнянні з іншими господарськими одиницями, мають більшу стійкість при цьому є однією з ключових ланок національної економіки. Водночас, домогосподарство, здійснюючи надзвичайно важливі функції щодо накопичення капіталу з можливістю подальшого інвестування в економіку, а також щодо споживання вироблених товарів, тобто формування попиту, може значною мірою сприяти стабілізації економічного стану та виходу країни з трансформаційної кризи.

Виділено основні групи чинників впливу і загроз фінансовій безпеці домогосподарств. Здійснено їх класифікацію на внутрішні та зовнішні. Найвагомішими серед них в умовах сьогодення є військові (бойові) дії на території країни, трагічні випадки з членами домогосподарства та втрата працездатності (набуття інвалідності членами домогосподарства).

Аналіз наукових досліджень дає підстави стверджувати про відсутність цілісного методичного підходу до оцінки стану фінансової

безпеки домогосподарств, усталеної системи показників для такої оцінки. Запропонована модель оцінювання через розрахунок інтегрального показника, на наш погляд, сприятиме отриманню об'єктивної інформації щодо добробуту та рівня захисту фінансових інтересів домогосподарств для подальшого аналізу та прийняття відповідних заходів.

Проаналізовано основні індикатори фінансової безпеки домогосподарств. Варто відзначити, що значну частину у доходах домашніх господарств складають допомоги, пільги, субсидії, компенсаційні виплати готівкою, стипендії, грошова допомога від родичів та інших осіб, аліменти, інші доходи. Разом вони складають 32% у 2010 р. і 25,7% у 2021 р., що, на жаль, свідчить про негативну тенденцію зменшення доходів домогосподарств. Надаючи рекомендації щодо покращення стану, важливо звернути увагу на те, що величина соціальної допомоги домашнім господарствам має чітку тенденцію, у продовж 2018-2021 рр. до зростання, незважаючи на збільшення оплати праці, в свою чергу, доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості та інші доходи мають тенденцію до зменшення.

Результати дослідження підтверджують низькі фінансові можливості домашніх господарств в Україні та необхідність створення державою сприятливих умов для забезпечення їх розвитку за рахунок зростання власного ресурсного потенціалу. Результати розрахунку інтегральної оцінки фінансово-економічної безпеки домогосподарств України за 2010-2021 рр. демонструють, що, незважаючи на нестабільність соціально-економічного становища у державі, загальний рівень фінансової безпеки домогосподарств в Україні поступово зростає. Це зумовлено поступовим підвищенням соціальних стандартів, номінальних доходів населення, обсягів заощаджень, деяким покращенням майнового стану домогосподарств. Суттєвим фактором, що впливає на рівень фінансової безпеки домогосподарств, визначаються дії держави, зокрема необхідно підвищити рівень соціальної

та продовольчої безпеки, що необхідно призведе до зміцнення фінансової безпеки домашнього господарства.

Доведено, що фінансова грамотність населення є передумовою формування фінансової безпеки домогосподарств та однією із рушійних сил, які сприяють росту економіки, адже чим більше населення буде задіяне на фінансовому ринку, тим більше буде виникати передумов для підвищення рівня ефективності фінансової системи. В свою чергу, задля збільшення рівня залучення різних сегментів до користування фінансовими послугами необхідне впровадження комплексних заходів щодо забезпечення фінансової обізнаності з урахуванням особливостей кожної складової верстви населення. Оскільки, проблема фінансової грамотності стосується державної економіки, то й вирішуватися вона повинна насамперед на державному рівні.

Після дослідження заощаджень домогосподарству розрізі інвестиційного ресурсу економіки України, з'ясовано, що вітчизняні домогосподарства внаслідок несформованості належного інституційного середовища не можуть наразі функціонувати в якості стратегічного інвестора. Тому активізація цього напрямку вимагає від органів державної влади (у напрямі створення нормативно-правового забезпечення і управління розробки національних проектів, орієнтованих на покращення фінансового стану українських домогосподарств), фінансових установ (в аспекті безумовного дотримання прав споживачів фінансових послуг) та самих фізичних осіб – через підвищення відповідальності та фінансової грамотності, що забезпечить підвищення ефективності їх інвестиційної діяльності на фінансовому ринку України.

Доведено, що добробут, фінансова стійкість, платоспроможність домогосподарств, здатність повноцінно задовольняти зростаючі потреби своїх членів виступають критеріями відповідності економіки країни цілям сталого розвитку та запорукою її прогресивної динаміки у майбутньому в чому проявляється значення формування і забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Україні в умовах глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. The United Nations. Universal Declaration of Human Rights. 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
3. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. Київ : Вид. Київ-го нац-го торг.-екон. ун-ту, 2004. 759 с.
4. Economic Security for a Better World. Programme on Socio-economic Security. ILO, September, 2004. URL: https://www.ilo.org/public/english/protection/ses/info/publ/economic_security.htm
5. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Б.І. Пшика. Львів : СПОЛОМ, 2020. 274 с.
6. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : Видавництво «Аконіт», 2008. Том. 1. 926 с.
7. Федосов В. М. Актуальне наукове дослідження фінансів домогосподарств. *Фінанси України*. 2010. № 11. С. 121-124.
8. Osberg L. Economic insecurity and well-being. *DESA Working Paper*. No. 173. 2021. 29 p. URL: <https://www.un.org/en/desa/economic-insecurity-and-well-being> .
9. Cantó O., García-Pérez C., Romaguera-de-la-Cruz M. The dimension, nature and distribution of economic insecurity in European countries: A multidimensional approach. *Economic Systems*. 2020. 44(3). P. 1-19.
10. Койло В. В. Формування фінансової безпеки України під впливом залучення кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій : дисертація канд. екон. наук, спец.: 08.00.08. Суми : СумДУ, 2018. 305 с.

11. Данилюк М. М. Фінансова безпека домогосподарств в умовах фінансової нестабільності. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 5/4. С. 6-8.
12. Білоус І. І. Сутнісна характеристика поняття фінансової безпеки домогосподарств. *Держава та регіони. Секція: Економіка та підприємництво*, 2020. № 4(115). С. 33-37.
13. Hlaing S. W., Kakinaka M. Financial crisis and financial policy reform: Crisis origins and policy dimensions. *European Journal of Political Economy*. 2018. С. 224-243. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2017.12.005>.
14. Полторак А.С., Паламарчук В.Ю. Економічний добробут населення як показник рівня фінансової безпеки домогосподарств. VII Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики», 2020. С. 116-118.
15. Драган О.О. Фінансова безпека домогосподарств: поняття і сутність. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 8(171). С. 173-176.
16. Maroto M. The Great Balancing Act: Households, Debt, and Economic Insecurity. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*. 2021. Volume 7. P. 1-16.
17. Твардовська Л. М., Півняк Ю. В., Чабаненко М. В. Проблема визначення економічної безпеки домашніх господарств в умовах ринкової економіки. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Серія «Економіка». 2012. Вип. 19. С. 226-229.
18. Нагайчук Н. Г. Уточнення змісту поняття «фінанси домогосподарств» у розрізі навчальної дисципліни «фінанси». *Фінансовий простір*. 2014. № 2. С. 100–105.
19. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека домогосподарств у період нестабільності економіки. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Сер.: Економічні науки*. 2014. № 1. С. 149–159.

20. Тарангул Л. Л. Фінансова безпека України та інструменти її забезпечення. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, 2017. Вип. 1. С. 201-208.

21. . Kośny M., Piotrowska M. Economic security of households and their savings and credits. *National Bank of Poland Working Paper*. No 146. Warsaw 2013. 71 s.

22. Зварич М. С. Фінансова безпека домогосподарства: чинники впливу і загрози. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 2. С. 29–33.

23. Рудніченко Є. М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки. *Економіка, менеджмент, підприємництво* : [зб. наук. пр.] / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2013. № 25 (I). С. 188–195.

24. Hacker J. S. *The great risk shift: The new economic insecurity and the decline of the American dream* Second Edition. New York, Oxford University Press, 2019. 241 p.

25. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є. В., Махортих Д. О. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України : аналітична записка. НІСД, 2014 р. URL: <http://www.niss.gov.ua/-articles/1501>.

26. Драган О. О. Фінансова безпека домогосподарств: поняття та сутність. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 8. С. 173–176.

27. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси держави, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

28. Твардовська Л.М. Півняк Ю.В., Чабаненко М.В. Проблема визначення економічної безпеки домашніх господарств в умовах ринкової економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Економіка. 2012. Вип. 19. С. 226-229

29. Берляк Г.В. Інвестиційні ризики та невизначеність в умовах глобалізаційних змін: обліково-аналітичний підхід. Інститут

бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації: міжн. зб. наук. праць (Камянець Подільськ, 20 квітня 2014). Камянець Подільськ, 2014. С.38-41.

30. Мостенська Т.Г. Продовольча безпека на рівні домогосподарств. *Наукові праці НУХТ*. 2015. Том 21. № 1. С. 121-133.

31. Гаркавенко Н., Новосільська Т. Доходи та добробут населення напередодні асоціації з Євросоюзом. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 8. С. 23–31.

32. Мудрак Р.П. Поведінка споживача як чинник продовольчої безпеки домогосподарства. *Економічний часопис – XXI*. 2014. №3-4(1). С. 27-30.

33. Bossert W., D'Ambrosio C. Measuring Economic Insecurity. *International Economic Review*. 2013. Vol. 54(3). P. 1017–1030.

34. Komelina O.V., Pluzhnyk A.W. Economic insecurity of households as a key indicator in estimating economic security of the country, region, city. *Економіка і регіон*. 2015. №4 (53). С. 86-90.

35. Базилевич В. Д. Економічна теорія: Політекономія. Київ : Знання-прес, 2003. 560 с.

36. Sirenko N., Prokopenko N., Poltorak A., Melnyk O., Trusevich I. Behavioral approach to monitoring the financial security of state. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol. 41. № 1. pp. 107-117. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.10>.

37. Полторак А. С. Фінансова безпеки держави в умовах глобалізації: теорія, методологія та практика : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2019. 463 с.

38. Гончарова С.Ю., Радущко Ю.П. Показники оцінки рівня життя населення та їх систематизація *Бізнес-Інформ*. 2012. №6. С. 114-117.

39. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

40. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2003. 313 p. URL: <https://www.fao.org/3/y4671e/y4671e.pdf>. 103

41. Башинський Т.В. Рівень життя населення: огляд методик оцінки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2014. Випуск 2 (43). С. 232- 234.

42. Коковіхіна О. О., Гармай І. Ю. Фінансова безпека людини у контексті зміцнення економічної безпеки країни. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62 дод. С. 185-187.

43. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : [монографія]. Київ : Знання, 2010. 431 с.

44. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу й оцінки фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 27(2). С. 105–109.

45. Шикіна Н. А., Коцюрубенко Г. М. Фінанси домогосподарств як основа розвитку людського капіталу. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3815/1/pdf>

46. Kośny M., Piotrowska M. Economic security of households and their savings and credits. *National Bank of Poland Working Paper*. No 146. Warsaw 2013. 71 s.

47. Статистичний збірник. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_cdhd_zb.htm

48. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України за 2021 рік (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_cdhd_21.pdf 106

49. Доходи та витрати населення України. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

50. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 9 місяців 2021 року. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdvvg/vrd_9m_21.zip

51. Розумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua>

52. Полторак А. С., Паламарчук В. Ю. Аналіз доходів та витрат домогосподарств України. Стратегічні пріоритети розвитку економічної системи України : Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція (12 листопада 2020 р.). Херсон : ХДАУ, 2020. С. 168-171.

53. Лиса О. В., Кухарева О. О. Аналіз фінансової безпеки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 5(47). С. 166-171.

54. Річні національні рахунки доходів, витрат та заощаджень домогосподарств України : Економічна статистика: станом на 01 січня 2019 р. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

55. Korol I., Poltorak A. Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2018, 4(2018), 1. pp. 235-241. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-235-241>.

56. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності по місяцях. Архів статистичної інформації за 2019-2021 рр. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_m/Zp_ek_m_u/arh_zpm_u.html

57. Індекс реальної заробітної плати. Зведена таблиця індексів реальної заробітної плати з 2010 по 2022 рр. (%). Статистична інформація. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index/> 107

58. Мітал О. Г. Заощадження домогосподарств та їх трансформація в інвестиційні ресурси. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2017. № 1. С. 70–78.

59. Шангіна Л., Юрчишин В. Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні. Київ : Заповіт, 2017. 44 с.

60. Романовська Ю. А. Урбанович В. А. Фінансова грамотність населення в Україні. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 2(2). С. 99–103.

61. Калініченко О. О., Вікарчук О. І., Ніколаєнко С. М. Фінансова грамотність – запорука успішного населення. *Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки*. 2019. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_1_5.

62. Гаврилко Т. О. Довгань М. М. Фінансова грамотність населення: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30(2). С. 48–52.

63. Global Money Week (Всесвітній тиждень грошей). *Національний банк України*. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2021/>

64. Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 16–26.

65. Human Development Reports. United Nations Development Programme. URL: <https://hdr.undp.org/en/home>.

66. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», вересень 2021 р. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4

67. Кузів І. В. Вплив рівня фінансової грамотності домогосподарств на інвестиційний потенціал країни. *Бізнес-навігатор*. 2015. № 1. С. 143–146.

68. Чечетова Н. Ф., Чечетова-Терашвілі Т. М. (2019) *Finansova Hramotnist yak Zaporuka Uspikhu Upravlinnia Osobystymy Finansamy. World Science*. 10(50), Vol.2. doi: 10.31435/rsglobal_ws/31102019/6725. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ws/article/download/256/247/>

69. Li, Zh and Liu, L. (2018). Financial globalization, domestic financial freedom and risk sharing across countries. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, vol.55, pp. 151-169. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2018.04.003>. 101

70. Драган О. О. Фінанси домогосподарства: концептуальні підходи до визначення системи управління. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 5. С. 124-128.

71. Зварич М. С. Механізм забезпечення фінансової безпеки домогосподарств України : дисертація ... аспірант, спец.: 08.00.08. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2020. 218 с.

72. Гордей О. Д. Марченко А. В., Страховська Ю. О. Інвестиційний потенціал фінансових ресурсів домогосподарств України. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2018. № 3. С. 171–177.

73. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Банківська система України: особливості діяльності сьогодення. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. № 3. С. 3–9.

74. Степанова А., Удод Є. Заощадження домогосподарств як важливий інвестиційний ресурс країни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2012. Вип. 136. С. 45–50.

75. Маршук Л., Поліщук К. Особливості заощаджувальної поведінки домогосподарств України в умовах пандемії. *Економіка та суспільство*. 2021. №25. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-87>

76. Ключник Л. В. Напрямки та форми трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси для потреб національної економіки. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2016. Вип. 13(2). С. 119–126.

77. Носова Є. Заощадження домогосподарств як джерело інвестиційних ресурсів в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. Вип. 2. С. 73–80.

78. Шаманська О.С. Сутність і особливості заощаджень населення в умовах ринкової трансформації економіки. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 3. С. 72–77.

79. Лойко Д. М. Динаміка змін у структурі споживання домогосподарств України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Економічні науки». 2018. №7. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2018-7-4046>.

80. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.) Результати опитування в таблицях Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

81. Франченко О. Л. Використання заощаджень населення в інвестування економіки країни через структури фондового ринку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 3 (118). С. 194–199.

82. Рамський А. Ю. Роль небанківських фінансово-кредитних установ у сфері мобілізації заощаджень домогосподарств. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 3(1). С. 209–214.

83. Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. Статистика фінансового сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xlsx>

84. Основні показники діяльності банків України за період 2015-2021 рр. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Indicators_Banks_2022-05-01.xlsx

85. Показники діяльності небанківських фінансово-кредитних установ в Україні: станом на 01 січня 2019 р. *Національний банк України*. URL: <https://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html>

86. Показники діяльності страхових компаній за період 2015-2021 рр. Наглядова статистика. *Національний банк України*. URL: [https://bank.gov.ua/files/stat/Insurance_companies_NCSRFSM_\(PDF\).zip](https://bank.gov.ua/files/stat/Insurance_companies_NCSRFSM_(PDF).zip)

87. Показники діяльності кредитних спілок за період 2015-2021 рр. Наглядова статистика. *Національний банк України*. URL: [https://bank.gov.ua/files/stat/Credit_unions_NCSRFSM_\(PDF\).zip](https://bank.gov.ua/files/stat/Credit_unions_NCSRFSM_(PDF).zip) 110

88. Кізима Т. Фінансові інструменти залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів: прагматико-аналітичний аспект. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 4. С. 33–46.

89. Шулюк Б. Особливості прийняття фінансових рішень домогосподарств в умовах економічної нестабільності. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. Вип. 1. С. 51–58.

ДОДАТКИ

